

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

ЕСКІЗ УКРАЇНСЬКОІ МІӨОЛОПІ.

Написав

Іван Левицький.

Ціна 50 кр. а. в.

У ЛЬВОВІ.

З друкарні товариства ім. Шевченка
під підлодом Фр. Сарніцкого.

1876.

№ 239

БІБЛІОТЕКА
В. ГРІНЧЕНКА
№ 239

КОЛЕКЦІЯ
ДОРОГОВ. ІСЛЕГАЛЬ.
ВИДАНЬ

P 4236

СВІТОГЛЯД УКРАЇНСКОГО НАРОДА.

44/888

ЕСКІЗ УКРАЇНСКОЇ МІФОЛОГІї.

Написав

Іван Левицький.

У ЛЬВОВІ.

З друкарні товариства им. Шевченка
під зарядом Фр. Сарніцкого.
1876.

9
6р

Передрук з „Правди“ 1876.

Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
ІНВ. № 742608

КОЛЛЕКЦІЯ
директора Інституту
ВИДАЧ

Основа, ціль и форма давніх українських мієів; колядки й щедрівки — найбільший матеріал для мієології.

Український народ один з менчих синів в семі індо-європейських народів. Ще єго мієологія не розвилася гаразд, як дуже раннє християнство в Києві, дуже рання византийська християнська просвіта захопила и спинила її в самому процесі розвитя, повернула духовну жизнь українського народа на інчу стежку й занапастила багато цікавого для науки в українській мієології. Для нас тепер зостались тілько уривки з давній мієології, що дійшли до нашого часу в устах народа. Але, не вважаючи на те, що християнські доктрини и християнська мораль уже ввійшла в народну жизнь, ще й доси між народом не згинуло давнє поганство. Воно ще й доси держиться в жизни народа: в обрядах и звичаях, в колядках, щедрівках, веснянках, купальських піснях, в весняних играшках, в приказках, забобонах и ліках сільських знахорок.

Основа давній української мієології така сама, як у всіх арийських народів: то були небесні зъявища, котрі більш од усого вразили фантазию и мисль народа. Небо, засіяне зірками, сонце, місяць, зоря, хмари, дощ, вітер, роса, грім, блискавка — все те неперед усого звертало на себе увагу, зачіпало фантазию и розбуджувало мисль дужче и раньше, ніж земля и все, що на землі. Ще більше зачіпала людську мисль зміна літа й зими, тепла й холода, дня й ночі, світа й темряви, вічна й незмінна боротьба на небі світлих и темних сил. Чорні снігові хмари, страшні холодні вітри здавались народови лихими силами; ясне сонце, тепло, грім и блискавка здавались добрими, світлими силами, котрі мусіли усе боротись з своїми темними лихими ворогами, подаватись, слабіти и навіть умирати, але котрі все таки після всего переважували темні сили и знов зъявлялись и воскресали перед людськими очима, розливаючи жизнь на землю.

Надарований добрим розумом и багатою фантазиею, давній Українець, з того переліку и з дива, не міг недбайливо відноситись до небесних зъявищ. Єму хотілось пригорнути до себе страшні

грізні сили, дуже небезпечні в практичній житті, єму хотілось милуватись пишними світлими силами неба. Ціль давнії української віри, як і в інших народів, була практична, а в основі давніого українського поганства був людський егоїзм. Давній український народ славив світлі небесні сили, годив темним силам, щоб пригортнути до себе ласку неба, щоб присилувати всі сили служити їх практичним цілям. Люди молились небу, щоб загарбати собі небо, дощ, тепло, росу, погоду, щоб прогнati од себе холод, хмари, негоду. Давнім Українцям, як бачимо з обрядних пісень, хотілось прихилити до себе ласку небесних сил, щоб мати густо кіп на полі, багато роїв у пасіці, багато ягнят, телят, лошат, щоб мороз не поморозив жита, пшениці і всякої пашници, щоб у садку родило дерево, а в дворі плодилася птиця. Ціль давніого українського поганства була така практична, як і в Індусів і в Греків і в інших народів, котрі в молитвах до своїх богів просили собі всякого добра.

Форми, в які склалася давня українська мієологія, були реальні образи, взяті на землі, бо земля була в давніого чоловіка, як кажуть, під носом, а небо — під лісом. Молода слабосильна душа не могла ще думати логічними мислями і мусіла кликати собі до помочи фантазію. Давні люди мусіли думати, гадати формами картин, а не душ: тим то у всіх народів релігія попереджала філософію й науку. Всі образи для своєї релігії давні Українці мусіли брати з природи, котра обгортувала їх життя з усіх усюдів, як і всі народи з давніх давен в своїй мієології переносили поперед усего землю на небо. Тим то й вийшло так, що все в мієології, що справді діється на небі, все те пізні діялось десь на землі.

Найдавніші українські мієи були в геоморфічній і певно в зооморфічній формі, хох зооморфічних мієїв зсталося дуже мало. Небо здавалось давнім Українцям то полем, то морем, то просто клиновим листком, на котрому написані сонце, місяць і зорі; хмари здавались лісами, дібровами, скелями, ватагою чи турмою овець, товаром; зорі здавались густими конами на полі, або листом на воді; сонце соколом, блискавка терном або терновим огнем. Антропоморфічні мієи в українській мієології виступають вже дуже виразно, хох вони і не розвились так широко, як у інших давніх народів. Чим висче який небудь народ піднявся розвитком своєї житті, тим він утворював собі висчу антропоморфічну мієологію, переносячи форми семейні, битові і соціальні на рід небесних богів. Генерації богів з повними родами, цілі истории богів, цілий небесний мир духів творив собі той народ, котрий мав

висчі битові й соціальні форми життя. Окрім того народ кладе на своїх богів печать своєї національності. Хто не впізнає самих таки Греків в грецьких богах, естетично-матеріальних, хитрих, лукавих Олімпійцях? Грецький Олімп то сама Греція, перенесена з Гелліди на високе небо, бо кождий народ творить собі богів, на себе гляючи, і по своєму смаку, дає їм форми по своєму психічному характеру. В українській мієології ми бачимо давні форми бита пастушого і патріархально-хліборобного. По устним народнім творам можна гадати, що український народ перешіс з землі на небо форму семейного бита: між колядчаними божествами найясніше й найчастіше виступають: батько-господар, мати-господиня, дочка-панна, син—красний панич. Видно, що український народ любив творити собі богів в найлюбійшій формі семи багатого господаря-хлібороба. Найлюбійший с'ожет в колядках і щедрівках на Україні й Білій Русі той, де описується хазяйство господаря, єго воли, корови, вівці, пчоли, єго поле, вкрите густими копами. В декотрих мієичних образах, певно вже пізніших, аж світиться насикрізь бит княжого періода. Так давній бог грому вже описується як воїн, і воїн князь або княжий син з своїм війском; женскі божества описуються як княгиня або княжа дочка. Народ дав своїм богам колорит княжого періода української історії, так що в декотрих колядках на приклад мієологічна основа вже зовсім заткана историчним підканем княжого періода. Християнство перенесло ще один елемент в давній українській мієології, надавши мієичним богам колорит християнський, змінивши давніх богів на Христа, св. Петра, св. Миколу и Богородицю, і змішивши до купи події християнської святої історії и факти мієологічні.

Форми українських мієїв мають одну характерну присмекту: вони дуже близькі до природних форм. Ми не бачимо в народній фантазії охоти до негарних, пеестетичних велітенських мієичних образів, до тих величезних, страшних, головатих та ротатих багатирів з страшними антинатуральними інстинктами, які любить німецька и великоруска мієологія. Український народ в своїх мієах держиться міри; єго фантазія не любить переступати за граници інепатуральних форм; вона любить правду и естетичність, нарешті, можна сказати, вже геть-то описує красу мієичних образів такими фарбами, як в християнських акаєистах описується краса християнських святих, так що вже автор не знає, ї до чого прирівняти їх красу и святу життя.

 Найбільший матеріал для висліджування української мієології дають колядки и щедрівки, котрі співають на різдво, против

св. Василя чи нового року. На Білій Русі колядки співають і на Великдень; вони там зовуться волочовими піснями і нічим не одрізняються од українських різдвяних колядок. Волочовні пісні на Великдень були і на Україні, як згадують наші літописи, і мабуть вивелись, а тепер зсталось тілько волочіння. Малі хлопці, а часом і парубки, ходять на Великдень по хатах і славлять Христа віршами. Ті вірші подекуди на Україні і тепер звуться волочінням. Що таке слово колядка, до сего часу трудно довідатись. Трудно пристати па те, щоб воно вийшло од латинського слова *calendae*, як звались у Римлян перші дні кожного місяця. Народ надто дуже глядить своїх звичаїв та ще й обрядових, щоб змінити давнє імя на нове, котре йшло десь здалека, та ще й з Рима. Само духовенство тому спротивилось би. Тепер на Україні колядою звуть або той дохід, що дають по хатах колядникам, або могорич, що вони штоть на виколядований дохід. Мабуть в давнію давнину колядою звались божества світа й тепла, котрих празники припадали разом з різдвяними святками. Колядки мають в собі сліди глибокої давнини. Правда, між ними є багато чисто християнських і чисто історичних, котрі не мають жадної вартості для мієології. Але є колядки тілько трохи християнізовані, в котрих тілько й християнського, що одні імена Христа, Богородиці, св. Петра; є багато чисто мієичних, од котрих тхне духом Бог зна' колишнєго часу. Колядки й щедрівки були релігійно-обрядними піснями, котрі співали на празники богів світла й тепла; то були ніби добматики, тропарі й кондаки в честь світливих небесних сил. В них, як у зерші, дійшли до нас давні поганські добми, бо народ нічого так не стереже, як релігійні обряди і релігійні пісні, а сама іх віршова форма оборонила іх од вольних змін гулячої і вольної фантазії. И тепер, не вважаючи на те, що деякі сільські священики забороняють іх співати в селах, народ все таки іх співає по хатах, хоч и не ходить колядувати до духовенства. Тим то колядки мають перевагу над усіми устними народними творами. Після колядок і щедрівок мають багато мієичного елементу самі обряди на Різдво, на св. Василя, па водохресте, весняні играшки, веснянки, купальські пісні, приказки і народне знахорство. Казкам для вислідження мієології ми дасмо найменче ваги. Хоч у них основа мієолоїчна, але зате багато усякого побічного елементу, битового, християнського, жартовливого, морального: в них багато вигадок гулячої і вольної фантазії народу. Будувати на казках давнію мієологію все одно, що писати исторію якого небудь народа на основі історичних романів. Хто вгадає,

де тут правда, а де вигадка! В казках має вагу тілько самий Ґрунт, безперечно мієолобічний, сама канва, на котрій народ понашивав усякого дива, та й у тій канві треба налапувати тілько найтовстіші нитки правдивої мієолобії. На казки можна дивитись, як на музичні варяції мієичних тем, котрі часом замазують Ґрунтову тему, а часом, правда, й прояснюють давню тему. Колядки — одна з перших і самих глибоких мієолобічних формаций, казки найпізнійша формация мієолобічного світу. Тим то в казках можна з певностю мати за правдиво мієолобічне тільки те, теми котрого можна знайти в інших давнійших устних народніх творах.

I.

Світлі боги: бог Господар, богиня Сонце, богиня Зоря, богиня Хмара, Громовик пастух, хлібороб, воїн, ловчий, Вітер, Богиня Весна. Весняні іграшки, Купайлло, Коляда. Темні зимові сили, страсті и смерть світлих богів. Різдво Сонця и інших світлих богів.

У давніх наддніпрянських Славян, предків українського народа, було багато богів, але про них ми знаємо мало: в літописях зостались тілько їх імена з деякими незначними прикметами, котрі показували, які то були боги. Наші предки вірили в Сварога, бога огню, Дажбога, бога сонця, Перуна, бога грому й блискавки, Леля, Велеса, бога товару, Коляду, Стрибога, дивів, рожаниць, русалок. Тепер в устній народній літературі ледве можна знайти кілька імен давніх богів, про котрих говорять літописи. Так на Угорській Русі є приказки: *Перун би тя розтраскав! Коби не перун, многі би не хрестили ся**). На східній Україні приказують: *ой леле мені, ой лелечко мені!* В веснянках співають про матір Ладу: „Благослови мати, ой мати Лада, мати, весну закликати!“ Але все те зсталось як слова, котрих і сам народ уже не розуміє. Український народ вже зовсім забув про своїх давніх богів. Однаке в колядках, щедрівках і в інших народніх творах ми знаходимо ще й тепер стілько мієолобічного елементу, що, зібралиши порозкидані прикмети, ми можемо намалювати кілька мієичних давніх образів.

В колядках і щедрівках колядники славлять господаря, єго жінку, сина й дочку, славлять ніби семю, для котрої співають

*) Пословиці гал. и венг. Руси Вислоцького, стор. 52. 95

Різдвяні пісні. В декотрих колядках колядники славлять Христа, Діву Марію, св. Ілію, св. Василя, св. Петра. Одкинувши колядки чисто християнські, нагадуючи різдвяні стихири й тропарі, одкинувши колядки, де вже просто славлять семю хлібороба або князя, ми знайдемо багато колядок и щедрівок, де семя хлібороба або князя славиться такими словами, такими фарбами, котрі ніяк не можна прикладти іш до семи хлібороба Українця, ні до семи давніого українського князя або гетьмана. Ті близкучі фарби, ті незвичайні прикмети можна тілько прикладти до мієолобічних истот давнії України: для слави іх народ співав колядки й щедрівки в доисторичні часи.

В колядках и щедрівках ми бачимо семю світлих давніх богів: *пана Господаря, господиню, іх дочку панну, и іх сина красного панича*. Що то за пан Господар, господиня, дочка панна и син красний панич, ми те можемо ясно бачити в аналогічній ім другій семі, про яку згадують колядки й щедрівки: то семя небесних світил, місяць, сонце, зоря и з ними дріben дощик. В одній колядці ясно говориться про ту небесну семю. На якогось Івана напали в горах розбішаки и питаютъ єго, якого він роду. Він ім каже, що єго батько — ясний місяць, єго мати — ясне сонце, сестра — ясна зора, а брат — сивий соколонько¹). Замісць соколонька в інших колядках при семі небесних світил ми бачимо дріben дощик²). Всі вони в колядках звуться *богами*³). Вони гостюють у пана господаря, сидять на єго дворі за пишними столами. Зібрали до купи порозкидані в колядках и щедрівках прикмети тієї небесної семи, ми можемо омежувати такі типи давніх світлих богів українського народа: *Пан Господар, богиня Сонце, богиня Зоря, бог Громовик, богиня Хмара и богиня Весна*. Місяць часто змішується своїми фарбами з Паном Господарем.

Пан Господар.

Пан Господар маюється в колядках такими фарбами, котрі не пристають ні до якого господара семи хлібороба або князя. Пан Господар гарний, пишний, гордий та багатий. Він живе на горі на великому дворі. Їго двір на сімох стовпах⁴), обгороджений

¹⁾ Чтенія Имп. Общ. 1864, 1. 53. Метлинского п'єсни 342.

²⁾ Чтенія Имп. Общ. 1864, 8, 19.

³⁾ Там же — 19. Метлин. Южнор. п 57.

⁴⁾ Труды эти. экс. Чуб. Ш, 321.

золотим терном*), з дорогими точеними золотими ворітьми**). На єго дворі калинові й золоті мости, на дворі стоять попакривані столи. Він сидить за столами, лічить гроші и жде гостей. Кругом ёго стоять слуги, познимавши шапки. Перед ним на столах стоять золоті свічі, золоті кубки з вином, лежать колачі з ярої пшениці. На Господареви сорочка як лист тоненька, як біль біленька, ви-прана в Дупаї, висуинена на тuroвому розі, викачана в церкві. Іздить він на білому коні, хоч рідко описується в колядках як воїн, а більше сидить за столами задумавшись и схиливши голову або сидить в церкві. Через калинові та золоті мости до нёго приходять в гості боженько — ясне сонечко, місяць, зорі и дрібен дощик***). Сам Господар ходить через Дунай по калиновому мосту до раю; ёго стрічають янголи, несуть до церкви, кладуть конець престола, де янголи служать для нёго службу. На ёго дворі, на горі, стоїть чудова церква з трёма вікнами, куди світить місяць, сонце й зорі: в тій церкві служить службу сам син божий.

Під такими фарбами можна спізнати давній мієичний образ якогось світлого бога. Господар не воїн, а старий чоловік, поважний и смутний: він любить одпочивати й сидіти; ёго навіть посять янголи на руках. Він тілько ясний, але не такий блискучий як інчі мієичні образи. Обстава господаревого двора має чисто мієичний характер: ми примічаемо скрізь золото на ёго широкому як небо дворі, як бачимо на широкому небі золоті зорі, місяць, ясне сонце и огневу блискавку. Тернова золота огорожа то певно блискавка, бо терен в мієолобії Вед — виріс з пазурів сокола, котрим перекинувся Индра, бог грому й блискавки. Золоті й калинові мости, зовсім не потрібні на суходолі, показують, що господарів двір — то широке небо з хмарами, веселкою и проміням сонця. Можна догадуватись, що Господар старший од інших богів, коли до нёго сходяться інчі боги, як до князя зъізджались в гості бояри. Пан Господар то давній найстарший бог світа або неба, похожий на індійского Варуну, котрий збудував мир и вивів на небо сонце й зорі; то давній бог Сварог, бог світа, старший од усіх богів, батько Даждьбога. А що пан Господар давнє поганське божество, в тому не можна вагатись.

Український народ и тепер зве в приказках Бога господарем: *Бог старий господар, має більше, ніж роздасть; Бог*

*) Тамже 357.

**) Бѣлорус. пѣсни Безсонова 1. 3.

***) Чтеція Имп. Общ. 1864, 8.

багатий, то й нам дастъ¹⁾). Колядчаний Господар звється просто богом:

Ишов, перейшов місяць по небі.
Зірница сестриця каже:
„Ходи до мене бога шукати!“
Найшли ми бога, Пана Господаря.²⁾

Тут Пан Господар звється не тілько богом, але навіть старшим од місяця и од зорі.

Богиня Сонце.

У всіх колядках и веснянках Сонце описується в женськім образі, як княгиня, як мати, як удова; є колядки, де Сонце описується як красна панна³⁾). Богиня Сонце обмалюється такими блискучими фарбами, що її легко впізнати и одрізнати од інших жіночих мієичних образів. Зібрали до купи всі прикмети порозкидані в колядках, веснянках и інших піснях, ми мати-мемо такий образ богині Сонця. За золотою стіною, то-б то за червоно-золотим небом на сході, в неділю в ранці вбирається панна в дорогі сукні, а поверх суконь кладе срібло та золото. Своє дороге убранє панна зробила з золотої ряси. Раз вона лежала на білій постелі в саду и стерегла рясу на дереві. Прилинули райські птиці и струсили рясу з дерева. Панна зібрала ряску в запаску, познимала з дерева золоту кору и понесла до золотарів, щоб ій зробили з тієї ряси золоту шубу, золотий кованій пояс, золотий перстень, перлову камку (серпанок), підбили золотою ряскою спідницю, ще й потрусили ряскою з-верху кованій пояс. Убралившись в золото, взувшиесь в жовті чоботи з срібними підківками, вона вийшла з-за стіни на подвіре. Вийшла вона на двір, за нею стежка сяє, двір аж угинається. Пішла через двір, на ній сукня в девять піл; сукня почала так сяти, що од того запалилась діброва; дівчата почали носити воду решетом и гасити діброву. Війшла панна в сіни, сіни сяють, війшла в хату, хата палає, війшла в церкву, церква сяє, самі свічі засвічуються. Пани перед нею встають, знімають шапки, кланяються: одні кажуть, що вона царівна, другі кажуть, що вона королівна.⁴⁾)

¹⁾ Номиса Приказ. 2.

²⁾ Труды эксп. Чубинского III, 346.

³⁾ Метлинс. П'єни 613, 614.

⁴⁾ Чтения Имп. Общ. Др. 1866, 1, 113, 614; 1864, 1, 50, 89. Труды Чубинск. III, 162, 286. Малор. сборн. Мордовц. 349.

В такій пишній, залитій золотом картині описується в колядках и веснянках богиня Сонце. Золота стіна, за котрою вбирається панна, то червоно-золоте небо перед сходом сонця; золота ряска, золота кора на дереві, огнева широка сукня, од котрої палає діброва, то блискуче проміння сонця, що обливає золотом сади й діброви и, як широкою блискучою одежою, вкриває світ. Двір, сіни, хата, церква, куди входить панна з-за золотої стіни, то світ, небо. В тій картині, що дівчина своєю огненою одежою запалює діброву, можна бачити або літню жару над лісами и садами, котру гасить дощ, що ллєється з хмар, неначе ёго хто точить решетом, або небесну пожежу в хмарах, як іх освічує блискавка.

В веснянках богиня Сонце ще зветься дівчиною Рожею, або просто квіткою *червоною рожою*. Весною, виряжаючи дочку Рожу у танець, мати чесала ій косу, а чешучи навчала :

Дочко моя Рожечко !
Ой як шідеш у танець,
То не ставай край Туману :
Туман дитя зрадлив...

Дівчина Рожа то образ весняного сонця, а Туман—то зимові хмари, або сама зима, як зрадливий ворог сонця. На Венгерській Русі співають в веснянках про червону рожу :

Червена ружа горіла,
Під нёв біла дівка сиділа ;
В решеті воду носила ,
И червену ружу гасила.

Замісць дівчини рожі ми бачимо тут сонце в образі червоної палаючої квітки рожі, котру гасить водою з решета біла дівчина, літна хмара білого цвіта, що заливає дощем жару літнього сонця.

В декотрих колядках описується богиня Сонце, як княгиня-господиня, що походить по двору пана господаря, убрана в золотий убор, в кований золотий пояс, и на поясі, на золотих ретязях, носить золоті ключі. Образ княгині-господині, в котрому описується богиня Сонце, певно вже пізніший, взятий з княжого українського бита мабуть тоді, як колядники славили своїх богів на празник Коляди, в дворах або в теремах давніх княгинь, брали поетичні фарби для мінічних образів з того, що бачили перед собою.

В пізнійші християнські часи український народ переніс атрибути богині Сонця на св. Параскеву. Народ змінив богиню Сонце на св. Параскеву може тим, що в житті св. Параскеви говориться, як єї батько й мати, дуже поважаючи п'ятницю, день Христової смерти, дали своїй дочці імя П'ятниці. З того можна догадуватись,

що народ празникував в честь Сонця пятницю. И тепер на Україні дуже поважають св. Параскеву и самий день пятницю, а найбільше дванадцять пятниць на рік. Св. Пятниця — більше празник жіночий. Жінки мають за великий гріх в пятницю прясти, шити, мяти и тіпати коноплі, прати и золити плате. Декотрі баби дають собі зарік нічого не робити в пятницю. Одна молодиця запарила в пятницю на ніч квашу, поставила на печи и, щоб кваша не вибігла, завязала хусткою. Цілу ніч щось у хаті пищало чудним голосом, и молодиця думала, що св. Пятниця прийшла ії покарати^{**}). На Україні росказують, що Пятниця ходить по селах у ночі, вся поколота голками й веретенами, од того, що молодиці шиють и прядуть в пятницю. Що народ переніс на Пятницю атрибути богині Сонця, те можна бачити в одній галицькій пісні :

Ей скаржило ся світле Сонейко,
Світле Сонейко милому Богу :
Не буду, Боже, рано сходжати...
Бо злі газдове (хазяїни) понаставали ,
В неділю рано дрова рубали ,
А ми до личка тріски порскали ;
Бо злі газдині понаставали ,
В пятницю рано хусти зваряли ,
А ми на лицє золу виливали ;
А злі дівойки коси чесали ,
А ми до личка волося метали.

З цієї пісні ми бачимо, що Сонце обидилося як раз тією роботою, що молодиці мають за гріх робити в пятницю, бо од тієї роботи летить курява, костриця, нечиста пара и може запорошити й замазати ясне лицє богині Сонця. Ще не так давно, при Мазепі, на Україні в Черніговщині при церковних процессіях водили простоволосу женщину з розпущеними кісми и коло церкви приносили їй дари. Така жінка звалась Пятницею. А що пятницю празникували на Україні в-рівні в неділею, те можна бачити з послання царгородського патріярха в 1589 році до литовсько-руських єпископів, котрим він забороняє святкувати пятницю на-рівні з неділею.

В християнізованих колядках атрибути богині Сонця перенесені на Богородицю, над котрою процвітає рожа, а з тієї рожі вилітає дивний птах. Червона рожа, як ми сказали попереду, означає сонце и показує, що сама колядчана Богородиця — то богиня Сонце.

В міфології давніх народів ми бачимо міф про сонце все в чоловічому образі. В давній Индії богом сонця був Индра, потім

^{**) Стеблів в Канів. пов.}

Вішну, бог пишних рівних країв Індії. Вішну малювали молодим і дуже гарним, а поклонники єго малювали собі на лобі між бровами червоний кружок, а над бровами білі смуги, може як знак сонця з промінем. Інкарнації божества на землі належали до Вішну, як до сонця, котре що-року умирає и що-року родиться. В Ірані богом сонця був Мітра, а в давній Греції сонце являється так само в чоловічих образах Геліоса, а найбільше и найвідмініше в пишному образі молодої парубочої краси сріблолукого Аполлона. В християнстві всі прикмети бога сонця перенесені на Христа, „сонце правди, добротою краснішого паче всіх чоловік, світ незаходимий“. В давній Русі так само мали сонце за чоловічий образ и звали Даждбогом, а в „Слові о полку Ігореві“ Ярославна зве сонце господином: „слънце! всѣмъ тепло и красно еси.... Чему, господине, простре горячую свою лучю на ладъ вои?“ В женськім образі міє про сонце ми знаходимо в литовській мієології. Там говориться про сонце, як про місяцеву жінку: Місяць женився з Сонцем. Тоді була перва весна. Але Місяць полюбив Зірку и почав з нею женихатись. Сонце вхопило меч и розрубало їго по половині, и од того часу Місяць стає щербатим. Женский образ сонця в теперішній українській мієології спільній тільки з литовським мієом.

Богиня Зоря.

Зоря в колядках описується як панна, як дочка, маюється так, що по тим фарбам можна зараз впізнати в тій колядчаній панні богиню Зорю. Народня фантазия примітила найдрібніші тіни в фарбах Зорі, вже не таких блескучих, як фарби сонця: в них менче золота, більше срібла, изумрудного блеску и перел. Так як на зорі падає роса, то народня фантазия не поминула и тієї прикмети зорі. В загалі ми бачимо такий тип богині Зорі: Зоря молода панна має собі милого. Вона ходила по саду, збирала павине пір'я, ^{клала} собі в рукав и з того пір'я зробила собі вінок на голову. Вона убрала в шовковий борсет, в роїву (?) сукню, в кордовані чижми (черевики), в кованій пояс з срібними ретазями, в жовті чоботи з срібними підківками, в срібні та золоті перстені. В неї на шиї коралеве намисто, а голову накриває перлова ткацьки чи серпанок. Часом вона убирається в зелену сукню, в зелений вінок. Вінок на Зорі *трепіток* — вінок, котрий все тріпочеться*). Складши

*) Чтенія И. О. Д. 1864, 1, 81, 85, 86.

до купи всі ті фарби, зелені, перлові, коралеві, більше срібні ніж золоті, ми неначе бачимо пишну зорю з перловим и зеленуватим блеском, з еі мигающим світом більше срібним, ніж золотим. Червоне намисто на панні — то червоне небо на сході сонця, на зорі. Тим і богиня Аврора мала широку червону одежду и рожеві пальці. Зоря убирається в свій убір на господаревому дворі в світлиці, убирається до церкви в неділю рано, до *схід-сонця*, и хвалиться милому, щоб він прийшов до неї рано до *схід-сонця* в неділю: тоді він побачив би еі красні убрани. В одній колядці просто говориться, що красна панна у церкву ввійшла, як зоря зійшла, так і засяла^{*}). В дуже поетичній картині описується Зоря, як вона жде свого милого: вона жде милого *з-під сонечка*, гатить гатки з дорогих шат, мостить мости, садить виноградні сади, вбирає сади паволоками, сіє по полю дрібним жемчугом. Тут описується пишна картина до сходу сонця, як на зорі, раннім ранком, поля обсипаються перлами роси, сади й ліси вкриваються дрібними росяними краплями, щоби дорогими паволоками. Од живучої роси ростуть и розцвітаються сади й виноград.^{**})

Так як на зорі падає роса, то богині Зорі в піснях дается багато таких прикмет, що стосуються до вина й води. Так в колядках співають, що красна панна стереже виноград, або просто вино в мисках: прилітають райські птахи, дзьобають зелений виноград, розливають вино. То знов та панна садить виноградний сад, стереже в саду жовті яблука, яру іншеницю и разом мостить мости, гатить гатки; схвачується вітер, знімає з неї павяній вінок и заносить в Дунай, де єго знаходить молодий рибалка и приносить ій.

Всі ті образи показують, що Зоря має стосунки до роси, до небесної води, котра падає на зорі на землю, щоби виливався з мисок, од котрої росте виноград и набирається соку, наливаються в саду яблука, в полі іншениця. В образі богині Зорі варті уваги національні українські прикмети. Богиня Зоря являється в образі української дівчини селянки, а може й давній князівни, в горсеті, в намисті, в жовтих чоботах, в вінку з павиного піря. И тепер дівчата в Канівщині затикають голову павиним пірям, качуриними кучерями и гусячим пірям з воля, покрашеним зеленою восковою краскою. Така щоби й мала річ показує, що українська національність не діло вчорашиного дня, бо мієи складалися не в аби-який недавній час.

^{*}) Метл. южно-рус. п'єс. 331.

^{**) Чтенія И. О. 1864, 1, 87.}

Зоря в гимнах індуских Вед и в грецькій мієолозії скрізь показується в жіночому образі, як мати, як сестра сонця, як єго жінка або коханка. Давні Греки думали, що Зоря сидить на золотому троні, убрана в червону та золоту одежду, и має рожеві пальці, як и в українських колядках говориться, що красна панна сидить на золотому стільчику або тарельці, убрана в червоне намисто, в жовті чоботи або черевики. В литовській мієолозії рання зоря, Аушріне — дівчина, котра розпалює Сонцю огонь, а вечірня зірка, Вакаріне, гасить огонь и стелить Сонцю постіль.

Богиня Хмара.

Од богині Сонця и од богині Зорі треба одрізняти в піснях ще одно жіноче мієичне лице, одну дівчину, бо вона має свої характерні прикмети, по котрим не трудно гадати, що та дівчина богиня Хмара або німфа небесної води в хмарах. Богиня Хмара звється *білою дівчиною*^{*)} и все показується при воді: то вона пере ризи, котрі вітри вхопили и понесли на небеса, то пере сорочки на ріці и бере відрами воду, — то вона пливе на синому морі на кораблі, то беручи воду з Дунаю, падає в річку и пливе по Дунаю, або просто описується, що вона пливе по воді, тоне и подає руку, щоб її виратували^{**}). В деяких веснянках говориться про білу дівчину, що вона зносить воду цебром або решетом и гасить палаючу діброву або червону рожу. В тих усіх образах не трудно відізнати богиню Хмару, що пливе по синому безкраєму небу, набирається води и заливає дощем, як з решета або з цебра, пожежу в хмарах — блискавку, або гарячу землю од палкого проміння сонця; набравши води, вона тоне в Дунаї, то-б то розходитьсья, зовсім пропадає в небі. В найповнішій картині описується богиня Хмара, як дівчина шинкарочка. Зашуміла, задзвініла зелена діброва, бо почула в собі дивного звіря, тура-оленя з десятьма рогами. На десятому розі стоїть терем, а в терему шинкує красна панна. Вона держить три напої: шумну горілку, солодкий мід и зелене вино. Одхиляючи кватирку, панна все поглядає в чисте поле. В той терем приїхали три Волошини: вони пили та все підмовляли з собою молоду шинкарочку. Ще вони не вивели дівчини з саду, а вже вчинили зраду: вели її милю й другу а на третій стали спочивати, пустили коники пастись, а шинкарці

^{*)} Труды Чубин. III, 181.

^{**) Чтения И. Об. Д. 1864, 1, 80, 82, 89.}

веліли ліжко стлати. Вона одказала, що мати її не віддала, щоб вона стала ліжко під зелененьким явром. Волохи викресали огню, запалили сосну з верху до низу: чорна смола потекла на шинкарчине біле тіло.*). В сій картині описується богиня Хмара, котра сидить на небесних звірях-хмарах и звідтіль лле на землю дощ, котрий в мієології зветься то медом, то вином, то кудравим пивом. Зрада Волошина — то зрада бога Громовика, котрий розбиває хмару и розливає її чорною смолою, то-б то дощем на землю, запалюючи блискавкою небесне дерево — хмари. У давніх Индуїв дощева хмара описувалась в образі повногрудої женини, котру зражує Громовик; и в грецькій мієології Аполлон ганяється за німфою Дафною, доганяє її, хапає руками, але вона в той час умирає в єго обіймищах. В сих мієах, як и в образі зради й смерти шинкарочки, описується розбиване літніє хмари громом и сchezане єї в небесному просторі.

До одного типа з шинкарочкою належиться и та панна серед подруг и прислужниць, про котру говориться в одній пісні: вона пе солодкий мід, подруги вино, а прислужниці горілку, и разом з тим сама панна грає на органах, подруги на скрипках, а прислужниці на сопілках**). Такий чудний оркестр, не звісний на українській землі, певно вигравас на небі. Сама панна — то богиня Хмара, а єї подруги и прислужниці — то индуїскі небесні музики и баядерки-апсараси чи хмари, котрі ніби танцюють на вітрі и шумлять в дощову годину. Ще описується в піснях одна дівчина, що живе в горах. До неї іде гарний хлопець, але вона переказує єму, щоб він коней не томив, людей не трудив, бо вона сама прилетить до єго по-над селом чорною хмаронькою, по-над дібровою дрібним дощчиком.***) Очевидячки, сама дівчина зве себе, хто вона така. Стоячи на дивному звірі, дівчина розчісує собі коси и просить, щоб на неї вітер не віяв и сонце не світило: вона не любить сонця, як хмара сама закриває сонце.

Зібралиши до купи всі прикмети дівчини шинкарочки, ми бачимо, що в сему образі народ создав міє про богиню Хмару, німфу небесної води. Давні Индуї дивились на хмари, як на чудових женищин, що своїм молоком напувають землю, и як на дівчат, котрі звались *апсарасами*. Апсараси любили перекидатись коровами, и іх

*) Тамже 84, 87.

**) Труды Чубин. III, 402, 403.

***) Чтения И. О6. 1866, 1, 611.

доіли генії-гандарви*) и сам громовик Индра. Всі ті женищни держали в хмараах безсмертний напиток — амріту, як дівчина шинкарочка держить шинк з напоями на рогах дивного звіря. Греки перевели тих небесних богинь на землю, назвавши їх німфами, нереїдами и наядами, котрі живуть в воді и співають чудові пісні. В українській мієології богиня Хмара, зведена з неба на землю, стала русалкою в річках, криницях, на полях и в лісах, мавкою в горах и в печерах. Русалки и мавки люблять являтись при воді, люблять співати и плате прати, так само, як и богиня Хмара, небесна русалка.

Єще один певно найдавніший образ хмари, зооморфічний. Дивна Змія лежала під білим каменем. Її стрів молодий панич и хотів зарубати. Змія проситься й обіцяє єму стати в пригоді, як він буде женитися: помостити мости, поставити столи, поставити золоті стовпи, повішати шовкові килими и посвітити воскові свічки**). Змія робить ті самі дива, що бувають в час грому й блискавки, як небо заставляється столами й мостами, завішується килимами, то-б то хмарами. Золоті стовпи й воскові палаючі свічи показують на блискавку. Така дивна Змія — то хмара в час грому й блискавки. Сей образ хмари безперечно давніший од людского образа богині Хмари и більше похожий на самого дивного звіря тура-оленя, на котрому живе и шинкує богиня Хмара.

Бог Громовик-воїн.

Грім и блискавка більш од усіх небесних зъявищ звернули на себе ввагу народа в давні до-историчні часи. Страшна, грізна картина неба, и разом з тим така пишина, така благотворна для землі, наперед усёго зачепила фантазию народа и дала богатий матеріял для мієології. Більше всёго грім и блискавка здавались народови війною, котру веде на небі якийсь бог в образі воїна. Зібралиши все, що стосується до того лиця, розкидане в колядках повних мієології, ми можемо намалювати таке лице бога Громовика. Громовик роду княжого и найбільше зветься Іваном. Він молодий панич, гарний, гордий и сміливий. Їго руки в залізі, а ноги аж горять сріблом та золотом. Він служить у гетьмана або в польського короля. Громовиків двір обмуртований білими стінами з мідними живтими ворітами. Серед того двора стоїть білий шовковий

*) Поетич. воз. Слав. Афанасьева III, 121.

**) Труды Чубин. III, 440.

намет, в паметі стоїть золотий столець, а на стільці сидить Іван Княжевич, грається, підкидаючи три золоті яблука, и готове собі сагайдак. Кругом єго двора стоїть сторожа и, побачивши ворогів, починає стукати в ворота. Вставши рано, Іван зсукав три свічки: при одній умив личко, при другій убрався, а при третій коника сідав и виїзджав у поле. У єго сагайдак золотий и ясна шабля. Під ним кінь незвичайний: у коня золота грива, що вкриває єго всеого, срібні копита, шовковий хвіст; він ухами слухував, очима лічив зорі, срібними копитами лупав гору и збудував церкву з трёма вікнами. Мати виправляє єго на війну и не велить єму вихвачуватись поперед війска и не заставатись позад війска. Молодий Іван на те не вважає, поперед війска коником грає, а позад війска мечем рубає, з сагайдака стріляє, та все наступає на ворожу Невір-землю, на турків, на татар. Він хоче з війском завоювати Бирви-город, чи Биж-город, у якогось царя Ворота. Іван ударив з війском на город, на золоту баню, полетів соколом, пустив коні дрібним дощником, бліснув шаблями, як сонце в хмарі, и загремів стрілами, як грім у небі. Під ним кінь пріпав, золота грива прилягла. Він зробив ворота з широго золота. В городі всі бігають, руки ламлють та раду радять, що єму дати. Винесли єму миску червінців, він на те й не подивився; вивели єму коня в наряді, він и не поглянув; вивели єму панну в наряді, він на неї подивився, шапочку зняв и подакував. Ве ртаючись до дому, він везе з собою троякий напій: вино, солодкий мід и шумну горілку. Всі єму бажають щастя; в городі зіля, в дому веселе весілля.*^{*)} В такій поетичній грізній картині описується грім и бліскавка.

Сам Іван росказує про себе, якого він роду. В колядках споминається дуже ясно про єго рід. Іван, тоді як на єго напали в горах розбійники, росказує ім на запитання іх, якого він роду: що в єго батько — ясний місяць, мати — ясне сонце, сестра — ясна зоря, брат — сивий соколонько.^{**)} Сивий соколонько то дощева хмара, котра в міөолобії часто показується птицею. Іван Княжевич, як можна дуже ясно бачити, то бог Громовик, бог бліскавки й грому. Нічого нема простійшого нагадати картину війни, як дивлячись на пебо в час грому й бліскавки. Сама бліскавка

^{)} Чтенія І. Общества 1. 61, 62, 63, 65, 68, 69, 1864. Метлинського п'єси 334, 335. 337. 338.

^{**)} Чтенія І. Общ 1, 53, 1864. Метл. п'єси. 57.

похожа на огневі стріли, що лягуть з неба на землю. Народ український навіть вірить, що ті стріли входять в лемлю и через сім літ знов виходять наверх. Страшне тріщання дуже похоже на стріляння з рушниць та гармат. Бог Громовик розбиває ворожий город — тоб-то чорні хмари. Та царівна, котру виводять єму — то сонце, котре після дощу з'являється на небі в усій красі. Ті напої, що Іван привозить з собою, то дощ, котрий іде зараз після того, як грім розібє хмару. Після дощу росте добре всяке зілля, а Громовик справляє весілля, бо картина розбивання блискавкою хмари описується в давній індійській мієології як весілля. Ще давні Арийці дивились на грім як на бога-воїна, котрий оплодотворяє богиню Хмару; из хмари леться на землю живущий и плодючий дощ.

В Ведах Индра, бог Громовик, описується воїном, з мідним и золотим оружем, а блискавка зветься золотими списами. Побіждаючий Индра своєю палицею розбиває городи Врітри, злого бога темних хмар и холоду, котрий зімою буде городи, запирає туди небесних коров, тоб-то дощові хмари, и держить там золото, тоб-то сонце. Индра проверчує небесні скелі, хмари, виливає на землю воду и засвічує на небі сонце. Він вічно воюється з Врітрою, бо Врітра встас и поправляється після кожної побіди Индри. Помагачами Индри в тій боротьбі служать Марути, вітри, котрі в колядках певне служать ніби сторожею Іванового двора й єго грізним війском. Индра ще зветься подавачем харчи, так-само як и Іван-Громовик привозить з собою до дому три напої, як Ілля пророк, котрий зайняв місце Громовика в фантазії народа, возить по небі колачі, тоб-то дає землі родочу й плодочу силу. Грецький Юпітер так-само узбрений стрілами. В скандинавській Едді Один описується маючим блискучий спис, и єго вороги, на котрих він тілько наведе свій спис, не втічуть од смерти. Один має золотий шолом, блискучі лати, восьминогого коня. Він страшенно летить на небі, а за ним біжить грізне війско. Грім — то шум від єго оружя, а блискавка — то іскри, що сипляться з мечів. Старославянський ідол Святовита в Арконі мав при собі здорового меча. Для шанування єго держали в Арконі 300 узброєних воїнів. Ідол Руєвита мав при собі коло боків сім мечів, а восьмого держав у правій руці. На Білій Русі додержався переказ про Перуна, що він в лівій руці носив стріли, а в правій — сагайдак. Теперечки на Україні Іван-Громовик з'являється в християнізованій формі. Народ росказує, що як гремить грім, то то Бог колачі возить, іздячи на небі, а чорт літає по-під небом и пе-

рекривляє, як той гуркає по хмарає. А Бог розсердиться та й пускає в єго громову стрілу. Як тілько збирається на дощ, то чорти вже знають, і зарані ховаються в ліс, неначе вихри один за другим ховаються в ліс. Чорти ховаються під деревом, у дуплах, під звірями, навіть під чоловіком. А не знаходять вбитого чорта тим, що він розливається смолою, і смола входить в землю. Вбитому чоловікови Бог дає спасіння душі.*⁾ Той чорт в народній фантазії назначає собою дощові хмари, чорні як смола, котрі зараз розливаються дощем, як тілько загремить на небі грім і розіб'є їх блискавкою. Тим то селяне хрестяться, зачувиши грім: вони одганяють од себе нечисту силу. Ті чорти, та темна сила, то — та давнійша Невір-земля, Бирви-город, про котрого співається в колядках, і котрий має в собі мієичного царя Ворота. Не трудно вгадати в тих прізвищах Вирви й Ворота змінене йменя давніого злого бога Вед — Врітри.

Громовик-пастух.

Окрім того, що Іван-Громовик описується воїном, він заявляється в народній фантазії в поетичному образі пастуха-вівчаря. З-за високої гори виходить отара овець, як чорна хмара. Поперед отари виходить пастух, гордий, білий з себе, в сірій гуньці. Він підперезаний ужевкою або ожиною, а до ожини привязані три труби; одна золота, друга мідна, третя яворова або зуброва. Як затрубить він у яворову трубу, іде голос по всіх долинах, по лісах і по полях; як затрубить у золоту, іде голос під небеса; затрубить у мідну, іде голос по всіму світу. Раз вівчар розгнівався на матірь і покинув її, забравши череду. Переганяючи череду через камяний міст, він провалився з нею і потопив в воді свої вівці. Він жалкував не так за отарою, як за сивим конем, на котрому він обїздив три землі: турецьку, німецьку й угорську, котрий лупав копитами білий камінь і збудував церкву з трьома дивними вікнами.^{**)}

Пастух-вівчар — той-самий Іван-Громовик, тілько роздвоєний, як можна догадатись по тому, що він має достату такого дивного коня, як і Іван Княжевич. Ще в Ведах хмари звались небесними коровами, котрих лихий бог Врітра займає в кріості,

^{*)} Поетическ. воззр. Слав. А. Афанаєєва 1. 265.

^{**)} Чтенія И. Об. 1. 59, 60. 65. 1864. р. 1. 610. 1866. р.

а іх одіймає и вигонить звідтіль Индра-Громовик. Отара овець в колядках просто зветься чорною хмарою, виступаючою з-за гори. Сам вівчар — білий и сидить на сивому коні, має бліскучі золоті й мідні труби, бо він світле божество грому й блискавки. Ожина, котрою підперезаний пастух, то блискавка, все одно як та свічка, котрою підперезаний місничий Христос, про котрого співають у колядках. Голос од єго труб розноситься по всіму небі, по всій землі, бо то голос грому. В кінці всіого, одрізнившись од своєї матері, тоб-то од сонця, котре в колядках описується в жіночкім образі княгині-господині, пастух-Громовик провалюється на мосту и топить у воді череду, тоб-то розливає хмари дощем по землі и разом з тим тратить свого бліскучого дивного коня, бо блискавка сchezae, як тілько дощ з хмар розілеться по землі.

Народня фантазия перенесла теперішніми часами характер пастуха-Громовика на св. Юрия, котрий іздить на білому коні. На Юрия на Україні и Білій Русі закопують кістки свяченого просвяти на полі на межах, святять поля й криниці, вважаючи на Юрия, як на бога родючої сили землі и плодючої сили товару, коней и овець. На Юрия и в Великороссії и в усій Славянщині є звичай кропити товар свяченою водою, правити молебні коло криниць и виганяти в поле товар свяченою вербою. На весняного Юрия там буває пастуший празник. Пастухів подарують пирогами, яйцями, молоком. В Болгарії и Сербії на Юрия ріжуть и смажать ягнят, надівають ім на голову вінок из квіток и зелені, до рогів ліп'ять воскові свічки и кадять ладаном. Образ пастуха-Громовика мабуть давнійший од образа Громовика-воїна, бо він скопійований з дуже давнєго пастушого становища українського народу. Пастух-Громовик підперезаний огудиною з ожини натякає на бит народа ще дуже патріархальний, коли може українські вівчарі й справді підперізувались ожиною або ужевкою. Ужевка одначе слугить символом блискавки, бо похожа на гадюку й ужа, в образі котрих народи споконвіку зъявляли собі блискавку. Тепер на Україні народ говорить про святого Юрия, що він звір я пасе,* тоб-то вовків, а вовків зве Юровими собаками. Рядом з св. Юриєм народ на Україні становить и другого вовчого пастуха, Полісуня або Лісовика. Полісун гонить вовків туди, де народи воюються один з другим, и жене іх пургою. Він так ляскав тисюю пургою, що її чуть дуже далеко. Се ляскання пуги — то грім. Полі-

*) Приказки Номиса. 10.

сун и св. Юрій становляться рядом и мають однакову роль, як роздвоєний образ пастуха-Громовика: давніший и пізніший хрестиянізований. Народ росказує, як були собі два брати: один богатий, а другий бідний. Раз бідний виліз на дуба иочувати. Коли так як опівночі бачить він: якийсь чоловік жене силу звіра, а по заду другий чоловік іде на возі. То були Лісун и св. Юрій. От пригнав Лісун звіра, та як раз під того дуба, де сидів чоловік. Св. Юрій почав розділяти окрайці хліба, що були на возі. Один окраєць зістався на возі. Св. Юрій оддав ёго бідному та й каже: „се тобі Господь дав щастя! З сёго окрайця ти вже певне що розживешся.“ И справді, бідний ніяк не міг ззісти того окрайця. Що ззість, то на завтра знов и приростає та й стане таким, як и був. Позавидував богатий брат бідному, пішов та й сів на дубови, на сомому вершечку. Лісун и Юрій пригнали вовків. На той час не стало одному вовкови хліба: Юрій звелів єму ззісти богатого брата. Народ вірить, що вовки бігають тічками тілько до Водохреща. Як тілько на Ордані вовки зачуяють стріляння, то й розбігаються. То пазначує, що зимові хмари повинні розбігтись и сchezнути, як загремить на небі перший весняний грім.

Громовик-хлібороб.

В колядках бог-Громовик описується ще в третім образі: як орач якоїсь незвичайної ниви. Якийсь господарь, певне бог світа й блискавки й грому, має поле не-міряне, не-оране й не-сіяне. Іго міряли три господареві сини списами, орали шаблями, волочили струсовим пером и сіяли яру пшеницю. Само поле описується, як угорська земля, поорана й засіяна, заволочена павяним пером, обгорожена яснimi мечами од злой тучи. На тому полі оре золотий плуг шістьма половими волами з золотими рогами. На волах ярма тесові, кедрові, а запози мідні. За тим плугом ходить сам Господь. Св. Петро погамяє воли, а Мати-божа носить золоте насіння. На тому полі вродило насіння — зелене вино, стебло-срібло, золотий колос. Женці наклали на полі снопів як дощу, кіп як зірок на небі; возіlnики возили як чорна хмару, складали скирти як гори. Сам господарь став меж копами як ясний місяць меж зорями. А поверх тих скирт сидить птиця сокіл, дивиться на синє море, на всю землю.* Таке пише поле, та угорська земля, то — небо, котре в міөолозії часто показується полем засіяним зо-

*) Членія Імп. Общ. 1. 8. 16. 17. 57. 1864 р.

лотим насіням — зорями. Господь и св. Петро — то тілько подвійний образ Громовика, котрий оре ниву, тоб-то небо, своїм золотим плугом, золоторогими волами. Воли служать образом небесних хмар, а золотий плуг образом блискавки, котрою й справді Громовик ніби поре небо на всі боки, заволікаючи павяним и струсовим пірам. Піря нагадує птиць, в образі котрих показуються часто в мієології вітри, ніби заволікаючі небо. Мати-божа, розспаюча золоте насіння, то богиня Хмара, бо те насіння просто називається зеленим вином, а вино в колядках назначує собою дощ. Снопи, копи, скирти — то зорі й хмари, котрі вкривають небо-поле літній пори як копи й снопи. Сокіл поверх скирти та кіп — то сонце, що озирає все море, всю землю, бо в образі сокола в колядках часто описується сонце.

Грім и блискавка в образі ораня и сійби — се все було звісно и в інших народів. Скити-хлібороби вели свій рід од менчого сонцевого сина. Раз з неба упав плуг з горячого золота з золотим ярмом. Два старші сонцеві сини, взявшись за той плуг, попекли собі руки. Тілько менчий син зумів орудувати тим плугом, а через те він став царем у Скитів.*⁾ Грецький Язон орав поле мідними волами, котрі дихали полум'ям, и засіяв ёго драконовими (змієвими) зубами, з котрих повставали воїни. Одна великоруська билина росказує про Микулу Селяниновича, котрий орав позолоченим ралом. Український переказ про Кирила Кожемяку росказує, що Кирило, побивши змія, запряг ёго в плуг, проорав ним борозну до моря та й утопив ёго в морі. В другім оповідані росказується, як зъявився страшний змій, и єму давали по хлопцеві з кожної сім'ї. Дійшла черга и до царського сина, и єго одвели до змія. Тоді янгол явився єму и навчив ёго говорити „Отче-наш“, звелівши втікати од змія та все говорити мслитву.

Три дні и три ночи втікав царевич и вже не міг далі бігти. Він побачив залізну кузю, в котрій св. Гліб и Борис кували перший плуг для людей. Вони вхопили змія, запрягли в плуг и проорали борозну, котра й тепереньки є під Київом и зветься „Змієвим валом“. Таких валів є доволі на Україні. Прикмету Громовика-хлібороба український народ потім переложив на Гліба и Бориса и на Палкому, а трохи и на Іллю пророка. В день тих святих люде бояться жати, щоб грім та блискавка не спалили кіп на полі. Українці вірять, що сам Бог дав перший плуг Адамови, а Єві — кужіль, вигнавши іх з раю. Зъявляючи собі грім и

^{*}) Поетич. воззр. Славянъ, А. Афанасьевъ 1. 558.

бліскавку в образі ораня й сійби, український народ обставив празник Коляди всіми прикметами сійби й ораня. На кутю на Покуті ставлять спопи жита, а в Галичині кладуть на стіл чересло од плуга, щоб кроти й миши не псували хліба, навіть ходять перед Новим-роком по хатах з плугом. Звідтіль вийшов і звичай на Новий-рік посыпти зерном в хатах. Народ злучив ті обряди, нагадуючі на сійбу й ораня, з часом повертаючи небесних світил з зими на літо.

Громовик-ловчий.

В колядках бог Громовик описується ще в образі ловчого, котрий іздить на лови з хортами й соколами. Молодий Іван встав раніше, ніж заспівали півні, забрязчав луком и побудив своїх братів. Він звелів ім сідати коні, скликати хортів и іхати па прогуланья, на полюванья. Взявши з собою хортів и трох соколів, він виїхав на поле, пустив коня в поле, хортів у ліс, а соколів на озеро. Кінь вернувся и привів ціле стадо, хорти привели куницию, а соколи принесли рибу. Часто описується в колядках, як Іван ганяється за якимсь чудним звірем туром-оленем з дев'ятьма рогами. Такий дивний звір нагадує нам того звіря-короля, котрого Громовик-воїн полонивши привязує до сіда, тягне по чагарах, веде по під жаром и по жару; король-звір попік собі ноги, з єго потекла кров и позаливала сліди.* Сей дивний рогатий звір певно давнійший од колядчаного й щедрівчаного короля: він єго прототип; він образ грізних хмар, котрі розбиває Громовик, тягне іх по небесних чагарах-хмарах п по пожарищу-бліскавці; а кров короля — то дощ з чорної хвари, котрий заливає небесну пожежу. Часто Іван па ловах прицілюється стрілати сокола па дивному дереві; и звір тур, и сокіл промовляють до єго, просять не стріляти на іх. Звір дає свої роги, а сокіл обіцяє стати в пригоді. Іван промовляє до братів, що він у ліску назпав куну в дереві и *панину в терені*. Братам обіцяє дати куну в дереві, а собі хоче взяти панину в терені. Потім з ловчого він знов стає воїном, розбиває город з золотими ворітами и якогось царя Ворота и бере собі панину**).

* Труды Чубинского, III. 270.

**) Чтения Имп. Общ. 1864 — 1, 2, 62, 154; 1866 — 1, 604; 1864 — 1, 48.

В образі Івана ловчого и в картині ловів ми бачимо міє про грім и блискавку з дощем и хмарами. Образ для мієа народ уяв з княжого бита, з ловів давніх українських князів з хортами й соколами. Соколині лови на рибу переносять нас на далекий азийський схід. И тепер в Китаї на річках и по-над морем ловлять рибу приученими до того птицями, котрих сажають цілими рядками на дрючках над водою. Думка намалювати грім и блискавку в формі ловів невно з'явилась в народі в той давній час, як ще народ жив ловами, не знаючи хліборобства. Летючі хмари в арийській мієології описуються стадами, чередою, звірями, птицями и навіть рибою. В образі дивного звіря тура-оленя з дев'ятьма рогами не трудно впізнати дощову або снігову хмару, котру розбиває грім и блискавка. Міє про дощову хмару з громом в образі ловів рідко трапляється в давній мієології арийських народів и розвився вповні тілько в німецькій мієології. В німецькій мієології росказується саза про *дикі лови Водана*. Тихої ясної ночі часом зразу схвачується страшний шум, гам, свист; місяць темніє, вихор свистить, дерево ламається й падає на землю, и на повітря в бурі летить дикий ловчий Водан на білому як молоко коні; з кінських ноздрей пашить полумя; на Водані широкий бриль, а одежа єго широко метляється по вітру. Саза росказує, що дикий ловчий часом іде на лови на огневому возі кіньми, що пашать полумям, як и наш громовик св. Ілля іздить по хмараах возом. Їго погонич ляскає батогом, а з батога сипляться іскри як блискавка. За поїздом бородатого Водана летять птиці ворони, як за Іваном ловчим летять соколи, бо ворона птиця бога Одина, як у нас сокіл грає мієичну ролю при світлих богах. За поїздом біжать, гавкають и виютъ чорні собаки. Водан полює на коней, оленів и свиней, а часом гониться за повногрудою дівчиною, достоту так, як Іван ловчий ловить коней, тура-оленя, куниць, рибу, а в кінець усёго назнає панну в терені, розбиває город и бере в полон дівчину. Іван ловчий, що добуває панну в терені, то бог Громовик, що розганяє хмари на небі, очищає небо и виводить на чисте небо богиню Сонце.

В колядках описуються ще особливі мієичні типи мужеський и жепський: іх специальність грati, красно співати и танцювати. Іван, горде паня й царське детя лежить на білій постелі або сидить на золотому стільчику, серед шовкового білого намету на широких луках; сидячи оттак, царевич грає на виграні й красно співає. До єго приходять три панни з Відня, всі в золоті й сріблі, и питаютъ, хто навчив єго на виграні грati й гарно співати.

Царевич каже, що ёго навчила стара пенька, три рази в ночі встаючи, купаючи в вині та в меду, напуваючи солодким медом, забавляючи червоним яблучком і вишвикуючи швидким пруточком*). Княгня Іванко вміє не тілько грати, але любить і танцювати. На луках горить терновий огонь, а кругом того огню ходить широкий танець; в тому танці ходить княгня Іванко, носить сокола на голові, в правій руці водить коня, а в лівій держить гусла. В колядках споминається ще й одна дівчина, похожа на Ивана княжа. Та дівчина танцює в світлиці перед Перемишльським паном; на ій руда сукня, шнуровані чобітки, кованій пояс з жовтими ретязями і золотими ключами. Її золотий перстень без огню горить, а павяній вінок без вітру шумить**).

Сі мієні про співаків, музик і танцюрів ми зрозуміємо з мієології давніх Индусів. За індійським громовиком Индрою, тоді як він ішов на війну, ішли слідком Гандарви, небесні співаки, і Апсараси, небесні баядерки. За Индрою йшли на війну і Марути, уbrane в бліскучі панцири. З оружьем в руках, вони летіли в бурях по небу на возах запряжених антилопами. Упившись медовими напоями, вони помагали Индрі на війні, кидались в битву, одмікали небесні гори, доили небесні корови і славили побіду Индри, співаючи голосну пісню хвали, од котрої двигтіло небо і земля, розлітались хмари і розпадались гори. Всі ці мієничні співаки і танцюри — то вітри і бурі і хмари, що бувають разом з громом; самі іх співи і танці — то метафора шума вітра і хвилювання хмар на небі, котрі ніби танець танцюють кругом Громовика Индри. В колядчаному княжаті Іванові не трудно віднайти якогось світлого бога, може роздвоєного Громовика. Їго вчила співати мати не в день, а в ночі, бо в ночі чутнійший буває шум вітра в тихій хаті, коли гудіння і свист вітра часом виразно нагадує музичні голоси. Мати купала Ивана в меду, пестувала вином і медом, а ті напої бувають в мієології метафорами дощу, так як з громом і вітром разом льється на землю дощ. Самий швидкий прутик і червоне яблучко служать знаками швидкої блискавки на небі. Оригінальна картина тернового багатья на луках, кругом котрого ходить широкий танець, в котрому танці ходить княжа Іванко з соколом на голові, з конем в одній руці і гуслами в другій. Та картина мієологічна дуже нагадує купальські огні при воді, де палили терен як символ небесного огню а найбільше

*) Чтенія Імп. Общ. 1864 — 1, 65; 1866 — 1, 610.

**) Там же — 71, 94.

бліскавки. Широкий танець, де певно було багато людей, переносить нас в давню давнину, коли може ще Українці танцювали кругом того багатья, як Греки танцювали кругом ідолів, як жиди танцювали кругом золотого теляти. Ходити в танці з конем в одній руці, з гуслами в другій и соколом на голові — в звичайнім биту то невидана й нечувана річ, и більше всіго в усій тій картині можна бачити образ небесного огню в час грому, кругом котрого ходить широкий на все небо танець небесних хмар, а меж ними ходить якесь мієичне божество, може сам Громовик. Сокіл на єго голові показує, що то божество світле, як и сам сокіл символ бога Громовика. Ще в давній Індії малювали богів з птицею в руках и на голові, як и у нас малюють Бога и Христа з голубом над головою, зводячи до купи раншу и пізнішую форму божества, тоді як єгипетські боги малювались просто з звіриними й птичими головами, певне на переході од зооморфичних мієів до антропоморфичних. И над колядчаною Богородицею в церкві процвітає рожа, а з тієї рожи птах вилітає; в одній колядці вона описується з соколом в руках.*) Гусла в руках княжати Іванка служать знаком або шума вітра, або громового гуку на небі. Івана княжевича можна мати за одно лице з богом Громовиком, тим богом Посвистачом, котрому в одній думі дружина молиться, щоб він добру годину дав, моря не турбував**), або з давнім богом Стрибогом, або з Орфеєм, співаком и музикою давнії грецької мієології. Ті дівчата, що приходять з Відня, що танцюють перед Перемишльським паном в вінку, що без вітру шумить — то певно истоти аналогічні з індійськими небесними байдерками Громовика Індри. В загалі треба сказати, що в мієології усяких народів всі духи, всі боги вітра, бурі, вихра й хмар, німфи, сирени, нікси, ельфи, віли, наші русалки й відьми — всі вони люблять пісні, музики й танці. Образ колядчаного Івана княжевича, музики й співаки, ми знаходимо тепер в водяному дідькові, про котрого народ росказує, ніби він в ночі виходить з води и співає пісень, а люде підслухують та й собі вчаться од єго. В деяких селах на Україні називають ті пісні, що іх співав дідько в ночі, и дівчата не співають тих пісень, маючи за гріх іх співати. Крутінья вихра й дощ народ зве танцями на чортячому весілі, а самий вихор зве чортячим весільем. Коли дощ иде при світі сонця, то народ каже, що то

*) Членія Імп. Общ. 1864 — 1. 47.

**) Записки Куліша I. 176.

чорт видає дочку заміж, або що чорт жениться з відьмою. Танці, співи й граньє княжати Ивана ще більше підтверджують думку, що він місичний образ.

Богиня Весна.

Богиня Весна в народніх піснях описується в образі дівчини такими ясними й розкішними фарбами, в таких ясних формах, що в кількох віршах народня фантазія намалювала цілу картину весни. В веснянках так описується дівчина Весна. Ішла вода лугом, а коло того лугу була стежка; тією стежкою йшла дівчина; вона вмивалася водицею, втералася червоною китайкою, повісила червону китайку на морі, посіяла жемчужину на полі, поставила золоті стовпи, а на стовпах помостила для свого милого срібні мости. Дівчина просить: як буде йти до неї мілій, щоб замаяла китайка на морі, зацвіла жемчужина в полі, засъяли золоті стовпи, забрязчали срібні мости.*). Тут ми бачимо цілу картину весни. Вода з річок розливається по лугах; на сході або на заході мають хмари, червоні од весняного проміння сонця; сяє як жемчужина сонце серед неба; на небі блищають золоті стовпи й срібні мости — веселка, білі хмари, стовпи з ясного проміння сонця; в той весняний час гремить і брязчи на срібних хмарах мілій Весни — бог Громовик. Про весну народ співає ще в час повертання сонця з зіми на літо, на празник Коляди. В колядках народ уже співає про квітки, про ластівок, про зозулю, як на Христове Різдво янголи божим духом ріки облили, як сади зацвіли і розвивалися, як прилетіла ластівка, як зозуля закувала в садочку до схід сонця і шукала, де б собі гніздечко звити; хотіла звити гніздо в лісі на ліщині, та побоялась людей; хотіла звити гніздо над річкою, та побоялась, щоб вода не затопила гніздечка; звila собі гніздо в господаревому саду, щоб рано кувати і будити господаря. В колядках говориться, що вже корови потелилися половими жовторогими бичками, кобили пожеребилися вороними білокопитими золотогривими кониками, вівці покотилися круготорогими баранцями та ще й близнятами, рої вже пороїлися**).

В великоцінних чи волочових колядках на Білій Русі весна описується, як *славна пані черевата*, що зачерилася на трох синів: на

*) Малорусс. сбор. Мордовцева, 351.

**) Членія Имп. Общ. 1864 — 1. 16. 32. 78. Безсонова бѣлорусс. пѣсни, 21.

пашничка, конюшко и земчика. Сини просять у Бога, щоб уродило жито, щоб напаслися коні, и щоб пороїлися бджоли.*^{*)} Певно та мієична черевата пані колись безпосередно родила жито, траву й виводила роїв; не дурно ж вона рівняється в колядці до виловатої верби, самого плодочного дерева. В декотрих місцях на Україні справляють празник Весни; так в Пинщині найкращу дівчину обвірчують березовим и кленовим гільєм и водять по селу. Та дівчина зветься „Кущом“, а в Полтавщині „Тополею.“ Празник Весни справляли на Зелені Святки.

Весняні іграшки.

Весною, починаючи од Великодня, дівчата и хлопці граються в весняні іграшки и при тім співають веснянок. Всі весняні іграшки вигадані на мієичній основі: вони стосуються до світлих и темних небесних сил; в іх ми бачимо копію з того, що діється весною на небі и на землі. Можна гадати, що в давні часи весняні іграшки були початком релігійного культа, а може й самим культом, котрий в християнські часи став іграшкою, як деякі язичеські давні боги стали павпісля нечистою силою. Не дурно ж весняні іграшки молодіж справляє на цвинтарі й кругом церкви и починає на самий Великдень.

У всіх весняніх іграшках ми примічаемо три головні форми руху дівчат и хлощів: кружковий, поплутаний и рух двох противних рядів. Найлюбійша фігура руху в весняніх іграшках кружкова. Дівчата и хлопці беруться за руки, роблячи кружок, крутяться доконечне за сонцем и співають веснянок. Так грають в *Короля*, *Кострюба*, *Яшура*, *Заячика* и *Перепілочку*. В декотрих іграшках дівчата и хлопці сплітаються руками, ставлять на руках хлопчика або дівчинку и так ходять кругом церкви, як на приклад в *Володарі*. Кружкова форма весняніх іграшок то копія руху небесних світил кругом неба. Прототипом всіх весняніх іграшок кружкової форми, де найяснійше виявляється мієична ідея, можна назвати іграшку в *Короля* чи в *Царенка*. Дівчата й хлопці беруться за руки и роблять кружок чи *город* крутячись за сонцем. Серед городає дівчина и зветься *царівною*, а за городом ходить парубок и зветься *царів син*. Дівчата співають, щоб царенко приступив близенько, поклонився царівні низенько, уявив її з ряду. Таку саму тему ми бачимо в тих ко-

^{)} Бѣлорусс. пѣсни Безсонова, 5.

лядках, де Громовик Іван царевич руйнує ворожий город царя Ворота и добуває собі царівну. Дівчина *царівна* — то сонце на небі весняної пори, а *царів син* — бог Громовик, що розбиває зімові хмари и визволяє сонце. Кружковий рух в *Королі* кругом дівчини-царівни пригадує той широкий танець на луках, кругом тернового огню, в котрому ходить мієичний княжевич Іванко з соколом на голові и з гуслами в руках. Може в давні часи дівчата й хлопці славили в веснянках само сонце и вже послі натомість почали ставити дівчину-царівну.

В другому роді весняних іграшок ми бачимо фігуру руху покручену, як на приклад — в *Кривому танці*, в *Романі-зіллі* и в інчих. В *Кривому танці* забивають в землю три кілки на три угли, беруться за руки в два ряди и круться поміж тими кілками. Такий рух, де нема ладу й кінця, як співають при *Кривому танці*, пригадує нерегулярний и неоднаковий рух хмар на небі, як вітер гонить іх то в один бік, то в другий, а часом и так, що спідні хмари йдуть в один бік, а верхні в другий. В *Кривому танці* дівчата співають про вінок; той вінок ве дівчина и вішає в теремі (або в терені) на дереві, на золотому кілку, на шовковому шнурку. Древо в теремі то мирове дерево серед світа з золотим верхом, з соколиним гніздом з верху, як воно описується в колядках; то хмари на небі з золотим сонцем зверху, з дощовими шнурками, а самий вінок то сонце, що висить на небі вище од хмар. В других весняних іграшках з покрученим рухом, як на приклад в *Шумі*, співають, що мати якоїсь дівчини *сплела ліс*, *сплела сито-решето*, щоб дівчинине зілья зелене було; а в *Лібрівоньці* співають про дівчину Настечку, котра гасила палаючу діброву, носячи воду цебром та решетом. Сі образи ясно показують, що при іграшках з поплутаним рухом співають пісні в честь богині Хмари, котра заплітає небо ніби лісами, плете з хмар сита й решета, точить воду з хмар ситом-решетом, то льє, як з цебра, щоб на землі росло зелене зілья.*^{*)} Саме слово *Лібрівонька*, як звється іграшка, вже показує, що в веснянках славлять небесні діброви-хмари, де буває шум од вітра, а слово *Кривий танець* патякає на ті танцюристі мієичні образи богинь хмар, котрі в Индуїзмах звались апсарасами. По цім усім прикметам можна сказати, що весняні іграшки з поплутаним рухом колись грали для слави небесної нимфи, богині Хмари.

^{)} Тим то в піснях часом ліплять докупи такі образи, котрі ніби ніяк не стоять один до другого, и котрі можна вияснити тільки з мієїв, як на пр.: „Дала мені мати сито-решето, щоб моє зілья зелене булоб!“

Є ще весняні іграшки, що стосуються разом до хмар и до весняного сонця, як на приклад іграшка *Володарь* и інчі. В *Володарі* дівчата спітають з рук тии и садовлять на тину хлопчика, співаючи про *Володаря* або *Воротаря*. Од якогось царя до *Воротаря* прийшли слуги, самі по коліна в болоті. И кричать під ворітми, щоб він одчинив ім ворота. Слуги везуть дари: срібло, золото и ярі бджоли. Ім кажуть, що тих дарів мало, а вони обіцяють дати мале, мизине гетьманське детя, все в сріблі, в золоті, вкрите чорним оксамитом; воно біле, в червоних чоботах, сидить на золотому креселку, грається червоним яблучком, крає єго золотим ножиком. В однім варіанті слуги додають молоду дівчину в сріблі, в золоті та в рутяному віночку.*⁾ Заплетені руки пригадують поплутані хмари, а мієичний хлопчик зовсім має аналогію з колядчаним княжевичем *Іваном*. Мале гетьманське детя описується в веснянці достоту такими фарбами, як и в колядках та щедрівках *Іван княжевич*, котрий так-само любить сидіти на золотому стільчику, и бувши детям, грався и підкидався червоним яблучком. Те мизине детя або сонце або сам бог *Громовик* в детячому зрості, так як весною блискавка й грім и само сонце тілько що починає показувати свою молоду, сливе детичу силу на небі. В тому, що детя вкрите чорним оксамитом и має слуг, по коліна в болоті, ми бачимо, що сонце й блискавка затемняються весною чорними хмарами, котрі здалися народній фантазії чорним оксамитом и болотом. Слово *Володарь*, може й взяте з історії, переіначене з слова *Воротарь*, котре близче до царя Ворота в колядках, аналогичних з веснянками. Іх аналогія дає право думати, що колядчаний царь Ворот змінився в веснянках на царя Воротаря. И *Воротарь* и *Ворот* то царі якогось ворожого города, котрі держать у себе якесь ясне срібне та золоте божество. В іх можна бачити давнєго індійського лихого *Врітру*, бога холода й темних сил, ворога світлого громовика *Індри*.

Третя фігура руху в веснянках — в двох противних рядах або купах, як на приклад в *Жельмані*, в *Шумі*, в *Прісі*. З тих двох таборів и з пісень, де можна вловити неприятельські мотиви, ми бачимо, що якийсь ворожий дух розділяє дві лави. В *Шумі* дівчата лають хлопців за те, що вони не женяться; в *Жельмані* одна половина чепляється з сватаньем, а друга дає одкошá. В ігращі *Виступень* дівчата соваються одні до других з кулаками.

^{*)} Вестн. Европы, 1874. 587.

В сёму третому роді весняних играшок ми бачимо образ змаганья и боротьби на небі темних зімових сил з світлими весняними.

В інчих весняних играшках и веснянках поетично описується й виспівується вся весняна природа в своїх трох царствах, виспівується коханья, що весною пробуджується виразніше в серці чоловіка. Так дівчата беруться за руки в довгий рядок и обкручуються кругом одної дівчини, що стоїть на одному місці, приказуючи: „избий, Боже, качана,“ показуючи, як вбивається в головки капуста; то показують, як вята зелененькі огірочки, то співають про коренистий и головистий мак, про горошок, що веться в стрючки. В веснянках и в играшках описуються пташки и звірі: перепілочка, горобчик, квочка з курчатами, заячик, коза, ящур. Дівчата співають про коханья, граючи в *мужа й жону*. В весняних играшках знаходимо легеньке пнатяканья на фаллюса в играшці *Тикало*, де одна дівчина кидає тихенько паличку в пелену котрій небудь дівчині, а друга дівчина повинна одгадувати. Весна була богинею найлюбішою, наймилішою найбільше для дівчат та хлопців, як теплий час гулянок на дворі и поетичний час коханья.

Купайло.

Давній язичеський празник *Купайла* народ переніс тепер на празник Івана Хрестителя (проти 23. Червця), може тим, що само слово хреститель підходить до слова Купайло, як слово хрестити підходить до слова купати. Само слово Купайло вийшло певно од того, що ясні літні небесні сили, сонце, блискавка й грім спільними силами віби купають землю, даруючи їй найбільшу в час празника Купайла родючу силу, а може й од того, що на празник Купайла люде купались в воді, віруючи в чудову її силу, як и тепер в Великороссії купаються в ополонках на Водохрещя, віруючи в велику чудотворну силу води.

Ніч на Купайла дуже значна для українського народа. В той час сила сонця й тепла розвивається до найбільшої міри. Ростюча й плодюча сила землі доходить до найвищого степеня. Хліб починає спіти, трава й всяке зільє стоїть в цвіту. Земля пишно убрана зеленим листом; нігде не видно жовтого листочка. Вода в річках ще не висихає од літній жари. В купальську ніч діються на землі й на небі великі чуда. В лісі цвіте папороть, як огнева іскра; цвіт папороті стережуть чорти, відьми, вовкулаки и всяка нечиста сила. Лихі люде в той час роблять на полі закрутки з хліба. В ту ніч відьми ходять доїти корови. Селяне кладуть на

вікна кропиву, а в хлівах осичину, щоб оборонитись од відем и всякої нечистої сили. Щоб молоко не дісталось відьмам, хозяйки злучають на ніч телят з коровами. В той день ходять по землі русалки, и дівчата цілий день носять під пахвами полинь, щоб не причепились русалки. Дівчата йдуть в поле зберати всяке зілья, вють з єго вінки й ворожать про свого милого. Одну дівчину садовлять у лісі в яму, завязують ій очі и дають в руки вінки з свіжого й сухого зілья. Та дівчина зветься Купайло. Побравшись за руки, дівчата ходять кругом неї и співають пісень. Кому Купайло дасть вінок з свіжого зілья, та дівчина буде щаслива в парі, а кому дістанеться сухий вінок, та буде нещаслива; кого ж Купайло піймає, та дівчина не вийде того року заміж. В купальську ніч дерево переходить з одного місця на друге, говорить шелестом листу. Всі звірі й зілья розмовляють між собою. Усяке зілья в ту ніч набирається незвичної сили, и знахорі зривають єго для чарів. Страшна сліпа змія міданиця розкриває очі, нападає на людей и пробиває іх наскрізь. Такі чуда й дива діються в купальську ніч!**)

Празник Купайла на Україні справляють з такою обставою, в котрій вповні додержався до нашого часу давній язичеський обряд. На Купайла дівчата й хлопці роблять куклу з вінків, з соломи, кропиви й шипшини, а найчастіше з чернокленка; її вбірають в квітки, в стрічки, в вінок и ставлять над водою. Та кукла зветься *Мареною*. Потім роблять другу куклу з соломи, вбірають у вінок, в сорочку, плахту й намисто и ставлять рядом з *Мареною*. Друга кукла зветься *Купайло*. Часто беруть гільце з чернокленка, обвішують єго вінками, стрічками и те гільце звуть *Мареною*.**) Під тим гільцем ставлять куклу *Купайла*. Перед *Мареною* й *Купайлом* ставлять стіл з горілкою й закускою, розкладають огонь, и дівчата й хлопці, побравшись за руки, скакають через огонь и співають купальських пісень. Тим часом хлопці закрадаються, однімають *Марену*, розривають и розкидають її аботоплять в воді. Дівчата не сердяться на іх и знов роблять другу *Марену*, докоряючи парубкам, що вони вкрали не любу *Марену*, а ту, що дівчата навмисне виставили, щоб підурити хлопців. Після того дівчата розламують *Марену*, беруть по гілячці до дому и кидають на грядку в огірки, бо кажуть, що од того лучче ростуть огірки.

*) Труды Чубинского, III. 123, 125.

**) Афанасьевъ. Поэт. воззр. Слав. III. 720.

Після всього Марену кидають в воду, а з нею часом топлять у воді й Купайла.

Ні один народній обряд не переносить нас в таку давню старовину, як обряд Купайла. В обряді Купайла додержалась до нашого часу ціла язичеська служба богам. Перед нами стоять два ідоли: Купайлло й Марена; перед ідолами стоїть стіл з жертвами, коло стола святий огонь; кругом огню дівчата й хлопці справляють празник танцями й піснями. Два ідоли показують, що празник святкували двом мієичним божествам або двом групам богів. В празникових обрядах мають роль два елементи: огонь и вода. По тому ми можемо сказати, що купальське свято спровалилось двом богам: богині Сонцю й богині Хмарі, нимфі дощу.

Купальське багатья дуже давня річ в мієології народів: про єго знало не тілько Арийське племя, єго знали й Симити. Їго скрізь розкладали над водою, на горах, на полі и навіть в городах. Ще не так давно, в XVII. віку, палили купальське багатья в Парижі й Меці. Серед міста на майдані клали дрова, вбірали листом та квітками; мер перший запалював багатья. В Німеччині и на Пиринеях купальське багатья благословляло само духовенство, и купальське свято спровали не тілько простий народ, але й шляхта и князі. Молодіж убіралась в вінки й танцювала кругом багатья; старі й молоді скакали через огонь и переносили дітей, щоб набратись здоров'я. З багатья брали до дому вугля й головешки, для ліків од хороби й чарівництва. Купальське багатья народ палив в честь сонця для знаку єго найбільшої сили на землі такої благотворної, котра дає родючість и плодючість всій житні в природі.

Та кукла, що зветься Купайллом, була в давні часи образом богині Сонця. Кукла Купайла в дівочому убрани, в намисті, в сорочці и в вінку дуже нагадує тих мієичних дівчат, про котрих співають в колядках. Хоч граматичний рід слова Купайла середній, однаке в одній пісні трапляється воно в женськім роді:

Купала наша, Купала!

Заграло сонечко на Івана.*)

В купальських піснях слово Купало стоїть рядом з сонцем:

Ходили дівочки коло Мареночки,
Коло мого вудола (ідола) Купала;
Гратиме сонечко на Івана.

В других купальських піснях співають про сонце в образі печі, которую везуть через село, обтикану зорями й деркачами**).

*) Труды Чубинского, III. 217.

**) Труды Чубинского, III. 216.

серед села то сонце серед неба, а деркачі то ёго промінь, похоже на деркачі.

В одній купальській пісні співають про *полелó*, що летіло через село, стало спочивати на одній хаті і запалило хату. Огнєве *полелó* то або сонце, що спочиває на небі і запалює проміньм все небо, або блискавка, що потрапляє в хати й часто запалює їх. И сама міøична змія мідяниця, що прозирає на Купала й пробиває чоловіка насикрізь, не що інче, як страшна сила блискавки, котра часто вбиває людей на смерть. Співаючи купальські пісні в честь сонця, народ не забув у піснях грома й блискавки, близьких до сонця по своїй благотворній для природи силі. В купальських піснях грім і блискавка дуже поетично описується в образі брата, котрий зарубав сестру, посік її на дрібний мак та й посіяв в трёх городах на трёх грядочках; а з того маку уродились васильки, барвінок и любисток :

Торох, торох да по дорозі!
Голос, голос да по діброві!
Що ж то за торох та по дорозі?
Що ж то за голос та по діброві?
Ой то брат сестру зарубать хоче.

Сестра каже до брата:

Посічи мене на дрібен мак
Да посій мене да на трёх грядочках.
Ай уродиться да трой-зільячко:
Що перве зілья — то ж василечки,
А друге зілья — то ж барвіночок,
А третє зілья — то ж любисточок.*)

В цій образі ясно намалювано, як грім розбиває хмару, січе її на дрібен дощ, а од того дощу родиться на землі всяке зілья.

Як на емблему сонця або блискавки треба дивитись и на міøичний цвіт папороті, що цвіте й гасне так ясно й так швидко, як іскра. Так Хорвати звуть цвіт папороті перуновим цвітом, а Хорутане звуть сонцем. Про цвіт папороті народ на Україні росказує багато всякого дива. Народ вірить, що папороть цвіте в глупу піvnіч, ще як не співають піvnі, и падає туди, де в землі лежать гроши. Як розцвітається папороть, то тріщить и так близький огневим або червонокровавим цвітом, що й очі не видержать. Цвіт папороті можна достати таким способом: треба зайти в ліс, куди не заходить курячий голос, сісти коло папороті на розіставленому рушнику, обвести кругом себе свяченуою крейдою круг и

*) Труды Чубинского, III. 213.

держати в руці хрест и пожик. Вхопивши в жменю цвіт, треба зараз підрізати шкуру на мизинці лівої руки и закласти туди цвіт. Тоді печиста сила: відьми, чорти, вовкулаки, мерці, домовики — підіймуть шум, регіт, гвалт, галас, щоб перелякати чоловіка и одняти цвіт. Розказують, як чорт скусив чоловіка, перекинувшись жidом и мировим посередником. Раз у чоловіка пропали воли на Купайла. Шукаючи волів, він ляг спати в лісі, и вночі в єго постоли впав цвіт папороті. Чоловік зараз угадав, де єго воли, знайшов, зайняв и погнав до дому. Коли назустріч йде жid и дає єму за постоли қапшуک грошей. Тілько чоловік оддав постоли, як жid зареготовався, сchez, а з грошей стали черепки.*⁾ Цвіт папороті то світ сонця або блискавки, що має велику силу и робить дива в природі. Всі ті страховища, що стережуть цвіт папороті и з жадобою крадуть єго и однімають од неї чудову потайну силу, то темні зімові сили, вічні вороги світлих сил, готові вічно з ними боротись и однімати од іх силу жизні. Не один цвіт папороті служить емблемою сонця й блискавки, а й другі квітки, трави й корінь. Так Серби вірять, що в одному дивному саду цвіте кущ рожи. Під коріньям того куща лежить звір. Як би звір вивернув корінь куща, то од сёго висохла б земля. В рожах того куща лежить грім и блискавка. На угорській Русі в веснянках сонце зветься червоною палаючою рожою. Из сёго всёго ми бачимо, що на празник Купайла народ святкував богиню Сонце и цілу групу світлих небесних сил, котрі доходять в місяці Червці до найбільшої сили над землею и грають найбільшу роль в жизні природи.

Друга купалска кукла зветься Мареною. На Марену ми дивимось, як на емблему богині Хмари, як на емблему божества небесної води-дощу, котрий має роль для землі й усієї жизні на землі нарівні з сонцем. На празник Купайла вода має роль нарівні з огнем. Дівчата, розклавши на березі огонь, забравши в руки пучки палаючої соломи и убралившись в вінки з полиню й всякого полевого зілья, скакають через огонь просто в воду; плаваючи в воді, вони держать в одній руці пучки соломи. Скупавши, дівчата ворожать на воді: пускають вінки на воду, приліпивши й запаливші воскові свічечки. На який бік вода понесе вінок, з того кутка треба ждати суженого.^{**)} Після празника дівчата кидають Марену в воду, приспівуючи:

Утонула Мареночка, утонула,
Та на верх кісонька зринула!

^{*}) Труды Чубинского, III. 197. 198.

^{**) Стеблів, село Канівецького пов.}

Потопаюча Марена нагадує про ту дівчину в колядках, що пливе Дунаєм, потопає в Дунаї або в морі, а колядчана потопаюча дівчина то богиня Хмара, бо хмара, пливучи по небу, як по морю, розпливається і сchezae після дощу. Саму куклу Марени найбільше роблять з кленового гілья, а часом Мареною звать просто гільце з чорнокленка. В тому гільці ми бачимо мієичне мирове дерево дуб, що росте на якомусь морі або пливе по морю. Як саме мієичне мирове дерево, так і купальська Марена то емблеми літніх дощових хмар. Марена з кленового гільця кинута в воду зовсім має аналогію з тим мієичним деревом, що росте на воді, як про єго співають в колядках. В купальських піснях співають про якесь дивне дерево достоту так, як і в колядках:

Ой везли ми деревце
Через наше селце,
А з того деревця
Рублена церковця.

Розломавши гільце, дівчата розносять до дому і кидають на грядки огірків, щоб лучче родили огірки. Очевидчики тут хотять звести з неба на грядки дощ з літніх хмар. В купальських піснях співають про якусь відьму, що „на дуб лізла, кору гризла, з дуба впала, зілья купала“⁴. Тут описується якась нимфа небесної води в хмарах, що сидить на хмарах, падає на землю дощем і поливає чи купає зілья. Відьми, як потім побачимо, то на пів мієичні истоти і певно колись були в давні часи богинями небесного молока-дощу. Тим то народ вірить, що в купальську ніч настає царство відем: вони тоді найбільше люблять доїти коров і збираються на Лису гору. На Купайла русалки виходять з води й люблять гуляти по землі, так що дівчата цілий день носять під пахвою полинь, щоб оборонятись од русалок. День Купайла то разом празник і русалок, водяних нимф. Словом сказати, Купайло був празником богині Сонця, котре доходить до найбільшої сили і дає родючу силу землі, і богині Хмари, що посилає на землю дощ і помогає плодючій силі землі. Тим то в купальських піснях співають про одну дівчину, котру брат зарубав, посік на макове зерно, посіяв га грядках, і з того зерна виросло трой-зілья. Та дівчина то літня хмара, що од грому розсипається дощем і ростить на землі всяке зілья.

Треба спомянути, що на празник Купайла народ примітив і повертання сонця з літа на зім'ю і дивився на те, як на умерання світлого божества. В купальських піснях вже чуємо мотиви смерті й похорона; „Петречко вмер, Настечка кричить: біжіте, дзвоніте!“ співають в купальській пісні. Акт умерання сонця виявився в праз-

никові бога Ярила, котрий справляли подекуди на Україні разом з Купайлом. Молодиці роблять соломяну куклу з дітеродними органами, кладуть в домовину и по заході сонця виносять на улицю. Пяні молодиці плачуть и приказують: „помер він, помер!“ потім закопують її в землю.

К о л я д а .

Коляда був давній зімовий празник в честь світлих богів літа й тепла: сонця, грому, блискавки, літиєї хмари й дощу. Народ примітив зімою повертання сонця з зіми на літо й виявив ёго рядом празників. Бсі теперішні народні звичаї й обряди на Різдво, на Василія и на Водохрещя то безперечно давні язичеські обряди, тілько прилучені до християнських празників. Певно ті празники тяглися не один день и звалися загальним збірним словом *Коляда*.

Зімові празники світлих літніх сил були великими святками, як літом Купайло, бо припадали в дуже значний час у природі. На празник Коляди, так само, як и на Купайла, діються великі дива на землі. Всі вечори од Різдва до Водохрещя звуться в народі святими. По заході сонця в той час не можна робити діла, гріх прясти, гріх виносити сміття з хати. В ночі перед Різдвом говорять воли й навіть знають будуще. Кажуть, що тисі очі дерево розвивається и цвіте. Проти Водохрещя вода в річках освящається, и навіть буває час, що вся вода стає вином. Розказують, що один чоловік хотів напитися в той час з річки води, а в річці було вино; він набрав вина, од'іхав трохи и попробував того вина, а з єго стала знов вода. На Водохрещя кроплять свяченою водою хату, оселю, товар, бджоли, доливають варево в кадовбах, починають вчити коней неуків. Кажуть, що *вечірня* вода ніколи не исується, а як її держати дуже довго, то вона стає живим сріблом и світиться в ночі, як огонь...

Подивимося на ті обряди, що народ справляє на Різдвяні святки. Перед самим Різдвом буває *багата кутя*, перед Водохрещям *голодна кутя*. На Меланки, проти Василія, в щедрий вечір печуть млинці й начиняють кишки. На Білорусі друга кутя буває на Меланки, проти Нового-року, але на Чорнорусі, в Віленській губернії, в шівнічних повітах Городнянщини и в західних Міщанщини друга кутя справляється проти Водохрещя, як и на Україні, так як Чорнорусь звичаями, язиком и народнєю літературою ще близча до України, ніж Білорусь. Кутя велике свято в народа,

де за столом, як за вечерию любові, хозяїни сідають вечеряти разом з наймитами и наймичками. Ввечері перед Різдвом хозяїн вносить в хату чистого, без бадилья, сіна и поклавши три поклони, мостить ёго на покуты. В кутки ставлять з пів спона жита, пшениці и вівса, а на сіні горщок з кутею и другий з озваром. Озвар накривають хлібом, а кутю паляницею або книшем. Малий хлопець, переносячи горшки на покутья, квокче, щоб курчата добре лупилися. Перед образами святять свічку и в хаті курять ладаном. За вечерию хозяїн підкидає ложку куті під стелю, приказуючи: „морозе, морозе! Йди до нас вечеряти, та не поморозь жита, пшениці й всякої пашници.“ По тим зернятам, скілько іх пристане до стелі, вгадують, чи добре будуть роїтися бджоли. Хозяїн витягає стебло сіна и по довжині вгадує, чи добрий буде урожай на хліб чи недобрий. За вечерию не можна пити води, бо хто напеться, тому буде хотітися пити в жнива. Хто за вечерию чхне, той буде щасливий, тому батько дарує гуску або овечку або теля. В Галичині на столі кладуть часник и ручку од плуга, щоб миші не псували хліба на полі. За вечерию поминають померших родичів, згадують живих, котрих нема дома, матері плачуть за дітьми, з котрими не довелося вечеряти на святвечір. На багату кутю посилають вечерю з книшів, паляниць и пирогів родичам и доконечне бабі повитусі хозяйських дітей. Сіно з покутья дають товарові, мостять з ёго гнізда в обичайках для птиці, соломою з покутья обвязують в саду дерево, щоб добре родило. На св. Василія хлопці з рукавиць посишають всяким зерном по хатах. На вечірнє водосвяте и на Ордань старі люди йдуть з трійцями. Після святвечора на голодну кутю стреляють з рушниць або стукають макогоном в ворота, проганяють кутю. Од того стреляння розбігаються вовки, и перестають бігати тічки вовків.

По всіх різдвяних обрядах ми бачимо, що народ празникує обрядами двома групами світлих літніх сил, огневим и водяним, и празникує перед усёго як народ-хлібороб, благаючий собі од світлих богів доброго врожаю жита, пшениці и всякої пашници. В усіх колядчаних обрядах ми бачимо два елементи, котрі грають головну роль: хліб и воду. Кутю варять з зерна, хати посишають зерном, на покуты ставлять сніп хліба, вечерю посилають з хліба, на святвечір варять доконечне горох, дерево обвязують соломою, на столі кладуть плуг, колядники в Галичині носять з собою плуг. З сёго всёго ми бачимо, що народ в різдвяних обрядах празникує початок нового року хліборобства, котре грає

головну роль в житті українського народу. Щоб забезпечити собі урожай хліба од темних зімових сил, народ сповняє деякі жертвенні обряди *Морозові* и *Дюді*: х�яїн, кидаючи ложку куті під стелю, просить до себе вечеряти Мороза, щоб він не поморозив хліба, а на Білорусі, на Меланки, після вечері заставляють на столі кілька ложок куті для *Дзюдзі* (*Дюді*), бога зіми, діда з білим волоссям и з білою бородою, щоб він не шкодив морозами. Народ злучає вечерю на кутю и жнива, забороняючи пити воду за вечерию, щоб у жнива не так мучила смага в гарячий час. Так як світлі літні сили: сонце, блискавка и грім—мають великий вплив на хліборобство, то народ, в своїх різдвяних обрядах, злучив до купи обряди з мотивом про хліборобство и про літні небесні сили. Після куті стреляють з рушниць або бьють макогоном в ворота, щоб прогнати кутю й вовків. Сей обряд служить символом грому, що проганяє зіму и попередній старий рік, даючи місце новому хліборобному року. Так колядники ходять по хатах з козою; коза тут служить образом сонця. Про ту козу в колядках співають, що вона має „золотенькі кошиточки; де вонаходить, там жито родить; де не буває, там вилягає; де коза туптуп, там жита сім куп; де коза рогом, там жито стогом“**). Коза каже, що вона не боїться стрільців, тілько боїться „Діда, що в ёго борода сіда“. Дід з сідою бородою то дід Дюдя, бог зіми й морозу, ворог сонця й всіх літніх небесних сил. Самі трійці, що з ними стоять при водосвяті на Ордань и на вечірнє водосвята, звуться громницями***).

Різдвяна свячена вода, як ми сказали, має велику роль: нею кроплять усе хоїйство. Найбільше народ поважає *вечірню воду*, що святять перед Водохрещям у вечері в криницях, може тим, що той звичай нагадує весняний звичай святити криниці на преполовення, и що криниці мають велику важу в народі, як мієчний символ небесних криниць-хмар. Її плють потрошку на тіло-серце, можуть слабим очі, груди, лоб. Така повага до свяченої різдвяної води и мієи про чудовну її силу показують, що народ на різдвяні святки празникує другій групі небесних літніх сил, хмарам и літніму дощу, що грають велику роль в хліборобстві.

*) Труды Чубинского — III. 265, 266, 277.

**) Потебня, о мієичномъ значені обрядовъ — 6.

Темні зімові сили.

Темні зімові сили описуються в колядках, як вороги світлих богів; вони гоняться за світлими богами, буються з ними, перемагають і вбивають їх. Темні сили описуються в образах, взятих з історії і з народного бита, але є ще в народних творах і мієичні давні образи темних сил. Темні сили показуються то ордою, що нападає на двір Господаря і руйнує єго, то Турками й Татарами, то якимсь царем Воротом, на котрого бе Іван-Громовик. Ще частійше темні сили описуються як жиди, як сім сот жidів, жidівок і жidівських дівок, котрі гоняться за матір'ю Громовика, скрізь шукають єго самого, вищивають море, рубають ліси, викошують траву, розбивають камінь, жнуть пшеницю і таки доходять до свого: знаходить світлого бога, мучать єго, забивають за нігти всяке дерево, випускають з єго кров, розривають крючками ребра. На образ жidів, як темних зімових сил, навела народну фантазію св. історія про Христову страсть. Вороги світлих богів часом описуються як розбішаки; вони напали в горах на Івана Громовика, взяли єго, як він водив танець кругом тернового огню, одняли од єго сокола, гусла й коня вороного і закинули єго в тюрму. Найдавнійша мієична форма грізних зімових сил то дивний звір тур-олень з дев'ятьма рогами, котрого нагляділа в вікоще Господиня (сонце) і звеліла застрелити. На одному розі того звіра стоїть терем або шинк. Той звірходить в лісі, на звірі стоїть стільчик, а на стільчику сидить красна панна. Звір тур-олень часом в колядках зветься царем, котрого Громовик волочить по чахрах і пожарищі привязаного до сіда. Той мієичний звір то образ зіми з чорними хмарами, з снігом, з вітром, морозами, — то індійський лихий Врітра, ворог Громовика Индри. Зіма здавалася народові звірем, що краде сонце й блискавку і держить їх у себе, в образі красної панни на золотому стільчику. В колядках Білорусі говориться про такого самого звіра, котрий гадиною лежить в чистому полі під білим каменем. Ту гадину знаходить *славний панич* (Громовик), хоче її застрелити, то б то розбити зімові хмари своєю стрілою — блискавкою.*)

Боротьба й побіда темних сил природи над світлими описується в весняній іграшці *Ворон*. В *Вороні* ми бачимо дві сторони: матір з красною старшою дочкою і дітьми і Вороною. Мати стає проти Ворона, а позад неї красна дівчина і всі діти; вони міцно

*) Безсонова Білорус. п'єсни, 12.

держаться рядком одно за другим. Проти матері сідає Ворон и копає наликою пічку. Ворон хоче гріти окропи, щоб залити дітям очі. Іграшка починається розмовою між матір'ю и Вороном. Мати просить у Ворона води, що знаходитьсья десь під вербою. Ворон одказує, щоби вона пішла собі й напилася. „Коли боюся, бо воду стереже вовк та гадюка“ — каже мати. Из розмови матері з Вороном бачимо, що Ворон наївся, напився, сидить в високому городі, а за ним стоїть чорт з бородою. Мати каже, що и в неї є город; хоч и низько обгорожений, та Ворон ёго не перескочить. Після розмови Ворон починає ловити материних дітей, хапає іх по одному й переводить в свій город. Після всього хапає и красну дівчину и переводить до себе. Зоставшись сама, мати приходить в Воронів город відзначавати своїх дітей. В сій игращі описується боротьба зіми з літом. Ворон, образ хмари, держить воду під вербою, котра в казках зветься цілющою и живущою водою, и котру стережуть змії. Та вода то літній дощ, подаючий живущу силу землі. Ворон хоче згубити з світа дітей и красну панину, заливаючи очі не холодною, а горячою водою. Се наводить нас на здогад, що в сій игращі додержався може давній індійський міє, в котрому лихий Брітра був богом не холодної полярної зіми, а горячого страшного дощу Індії, котрий часом буває таким шкодливим для землі, як и наша холодна зіма. Мати з дітьми и з красною дівчиною то образ семи світлих небезпінних сил, а сама красна дівчина, на котрій держиться вся играшка, то сонце в літку. Ворон в своєму городі з чортом за спиною, з гадюкою и вовком — то сем'я темних зімових сил природи. Він хапає сім'ю світлих сил, як в одній пісні мати *чорна гадина* істъ небесні світила :

Ти ж не мати — чорна гадина !
З'їла сонце, з'їла місяць,
З'їж и зірочки, дрібні діточки.*)

Веспою подекуди на Україні парод проганяє зіму в образі Мари (у других Славян Морени). Роблять куклу, котра зветься Марою, убирають її по жіночкі, виносять на гору и палять, співаючи веснянок**), а на Підлясі народ кидає куклу Мари в воду або в болото, приказуючи: чорт тебе бери!***)

*) О мифическомъ значені обрядовъ, Потебні — 234,

**) Афанасьева поэт. возврѣнія Славянъ, III, 696.

***) Тамже.

Страсть и смерть світлих богів.

Минається літо, і чорні хмари застиляють небо: гуде холодний вітер, починаються морози, сніги наводять смерть на природу. Жизнь природи замерася на цілу зіму. Сонце ховається за хмарами і втрачує свою силу; грім, блискавка, теплий літній дощ, всі світлі літні сили десь діваються до нової весни. Змагання зіми з літом здавалися народові боротьбою, а втрата сили сонця й грому здавалася страстью світлих богів, муками и смертью. В українських обрядних піснях зостався слід тої боротьби и змагання темних сил з світлими. В колядках описується якась женища; вона звється то святою Оленою, то Божою-Матір'ю, то просто удовою. Женщина шукає свого сина, котрий звється то мілим богом, то Христом, то Іваном. Вона розпитує у світлого сонця, в ясного місяця, в ясних зірок, чи не бачили вони її сина. Зоря росказує, що бачила вдовиного сина Івана, як він загинув, бо в єго вже свати в лісі птиці, а дружки в воді риба; що сина вже замучили на високій горі на хресті, і він лежить на високій горі у гробі. Не вважаючи на те, що колядки співають на Різдво, в іх описується мука и смерть мієчного Христа, як єго жиди мучили, клали єму на голову терновий вінець, гнали за нігті дерево, розпали на хресті и рвали ребра крючками, спустивши кров.*⁾ На Івана княжевича, як говориться в колядці, напали слуги якогось пана, одягли від єго коня, сокола й гусла, звязали и кинули в тюрму. Страдаючий син — то бог Громовик в зімовий час, над котрим беруть перевагу темні зімові сили и замучують єго на смерть. Однаке в колядках говориться не тілько про смерть одного сина, але про смерть и других світлих богів: на високій горі стоять три гроби — в однім гробі лежить сам Господь, в другім Син божий, а в третому свята Пречиста. В сій картині нема й сліду християнського. Тут мова мовиться про трох світлих богів: сонця в образі Пречистої, сина Громовика и певно Господаря. Їх замучили на смерть на горі на трох хрестах жиди, то б то зімові гублячі сили.^{**)}

Смерть світлого бога описується в сценічній картині в весняній играшці *Кострюбонько*. Одна дівчина стає перед кружком за „Кострюба“, а дівчата співають, як Кострюб заслав, як умер, як по єму дзвонили. Та дівчина, що грає Кострюба, лягає на землю и прикладається мертвю. Всі дівчата плачуть и несуть її ховати

^{*)} Чтенія Імп. Общ. 1864. — I. 23, 43, 46.

^{**)} Чтенія Імп. Общ. 1864. — I. 47.

на цвінтарь. Але в той час Кострюб схвачується, ганяється за дівчатами и ловить котру пебудь. Играшка в Кострюба нагадує грецький міо про Вакха чи Диониса, котрого муки, смерть, похорон и воскресенье празникували Греки весною в своїх мистеріях. Кострюбошко — то світлий бог, що замірає на зім'ї и воскресає весною.

Різдво Сонця.

Повертання сонця з зіми на літо описується в колядках як різдво світлого божества. Прийшов час божій-Матері родити сина. Вона хоче втікти од своїх ворогів жидів и, ідучи полем, стрічає селянина, що сіяв пшеницю. Всна просить селянина не казати жидам, що вона тудою йшла и несла в руках сокола. Жиди погналися за Матір'ю, стріли селянина и питаютъ ёго, чи не йшла тудою білоглава жінщина з соколом в руках. Селянин жав пшеницю; він одказав жидам, що йшла така жінщина, але ще тоді, як він на тій ниві сіяв пшеницю.*^{*)} Мати породила сина, скупала в морі, випрала ризи на Ордані, сповила в шовкові пемюшки и поклала в колиску, повісивши її на яворах.^{**)}) Сім сот жидів таки дізналися про Матірь и питаютъ її, де вона діла сина. Вона каже, що пустила ёго на сине море. Невірші жиди спили море, а сина не знайшли. Потім вона сказала жидам, що сховала ёго в темні ліси, в яру пшеницю, в траву, в білий камінь. Жиди ліси рубали, жали пшеницю, косили траву, лупали білий камінь и ще не знайшли сина.^{***)}) Потім вони таки знайшли ёго на яворах в колисці. Одні казали: перевернімо, другі казали: заколишімо, а треті казали: візьмім з собою. Мати не дала ім сина. Прилетіли орли; взяли сина на небеса; небеса розтворилися, и син зостався на висоті.

В сій усій картині нема й сліду євангельського, хоч тут и говориться про Матірь-божу, про сина її и про жидів, а вийście сина божого на небо, та ще й на орлиних крилах, зараз по різдві невідома річ в євангелії. В сій картині описується різдво Сонця або якого інчого світлого божества весною од місичної жінчини з соколом в руках, в котрій натуральніш од усёго можна бачити богиню Весну. Жиди — то образ зіми, як лютого ворога світлих

^{*)} Чтенія Імп. Общ., 1864 — I. 9.

^{**)} Тамже — 12.

^{***)} Тамже — 25, 26. 43

літніх сил, а ліси, пшениця, трава, море и камінь я то емблема хмар, в котрих ховається сонце. Явори, на котрих висить колиска з детьм, то міюче мирове дерево дуб и пригадує те дерево серед моря, на версі котрого седить в позолоченому гнізді міюча птиця сокіл, образ сонця. Саме діти, сам син—то сонце, котре весною перемагає силу зімових хмар и високо над ними піднімається на небі. Те діти звуться ще в колядках просто *Різдво, чудо-чудное, вогнем страшное*^{*)}). Раз всі святі сіли за стіл, тілько не було між ними святого Різда. Господь каже Петрові: піди, принеси святе Різдво. Пішов Петро, встрів якесь чудо-чудное, вогнем страшное, злякався й вернувся назад. Тоді Господь сказав, що те чудо-чудное, вогнем страшное було Різдво, и треба було єго взяти на руки (як малу дитину), принести и покласти на столі.

Навіть в великорідних (волочових) колядках на Білій Русі, замість страсті й смерті сина божого, описується різдво сина од матері. На золотих полях через срібні мости іхала Пречиста шістьма кіньми в кареті. Святий Юрій седів за погонича, святий Ілля вів коні, а святий Микола був помагачем. Пречиста приїхала на двір Господаря и там обродилася. Діти сповили шовковим поясом в білі пелюшки, понесли в церкву, поклали на престолі, а попи, дяки и чорнокнижники вибірали їймення. Хоч той цуг Пречистої похожий на цуг польської графині, але в їймену нетрудно впізнати семью світлих богів, а в малому детяті весняне сонце.^{**)})

До празника різда Соця або іншого світлого бога належить празник *колодки* на масниці. В Понеділок на масниці молодиці збираються в корчму, кладуть на столі поліно або колодку и сповивають в полотно; потім сідають и п'ють горілку, поздоровляючи себе з родинами колодки. Після того молодиці розходяться, а колодка зостається в сповитку на столі. Колодку справляють до Суботи и кажуть, що в Понеділок колодка родиться, в Вівторок справляють хрестини, в Середу похрестини, в Четвер колодка вмірає, в Пятницю ховають, а в Суботу плачуть. Цілу масницю молодиці привязують колодочку парубкам, за те що вони не женились у мясниці, и парубки повинні одкуповуватися могоричем.^{***)}) На родини колодки треба дивитися, як на родини весни, або сонця, або літніх хмари, яко світлих літніх сил неба. Од чого народня фантазия прилучила родини світлого божества до колодки, се можна одгадати, прига-

^{*)} Труды Чубинского, III. 351.

^{**) Бѣлорусс. пѣсни, Безсонова, I. 4.}

^{***)} Труды Чубинского, III. 7.

дуючи, що по народній вірі люде сталися з пеньків, з дерева, а дерево в українській мієодогні служить емблемою літніх хмар або небесної літиєї води-дощу, котра дас початок житні на землі. Смерть и похорон колодки пригадують іграшку в Кострюба, робличи коротеньку историю житні світлого божества. Гульня молодиць коло колодки пригадує трохи грецькі вакханали в честь Вакха або Диониса.

II.

Русалки, мавки, полісуни, полёвики, домовини, черти, відьми, упирі, вовкулаки, Доля й Злідні.

Окрім вищих давніх богів, фантазия українського народа создала багато низчих духів и шівдухів и заселила ними землю. Такі низчі духи й шівдухи: русалки, мавки, полёвики, домовини, нечиста водяна сила або дідьки, Доля и півмієчні истоти: відьми, упирі, вовкулаки. Після неба й небесних з'явищ, земля й житнь землі більш од усёго звертали на себе ввагу своїм рухом, своєю красою, своїми глибоко захованими потайними силами житні. Народня фантазия заселила воду, землю, ліси, гори низчими духами и шівдухами, як и самі земні сили слабійші од небесних и не вражували так сильно народній фантазії, як блескучі, огневі сили неба.

Русалки й мавки.

Русалки се богині земної води. Вони живуть в морі, в річках, в криницях и ставках. Живуть вони на самому дні в чудових кришталевих палацах. В річках, а найбільше в Дніпрі русалки живуть цілими громадами. Всі русалки дівчата або невеличкі дівчатка, діти семилітки. Русалки дуже гарні з лиця, з русими або зеленими косами з осоки, з зеленими або чорними очима. Вони розпускають по плечах розкішні довгі коси аж до самих колін, ходять в одній сорочці або зовсім голі, в зелених вінках з осоки або зільячок, прикрившись косами. Але часом русалки показуються людям в дівочому уборі, в плахті, в сорочці, в червоному памисті. Русалки цілий рік живуть в воді, виходять з води на землю весною, в чистий четвер и гуляють на землі до осені; тільки найбільше іх буває на землі від чистого четверга до Петра. В той час вони що вечора виходять з води, розбігаються по лугах, лісах, долинах и полях. Більше всёго вони люблять гуляти на бе-

регах річок, па низині коло берегів між вербами и на зелених нивах, в житах та в пшеницях. Для русалок місяць буває сонцем, и іх найбільше бачать ясної місячної ночі. Виринувши з води, русалки чепляються на вербах, гойдаються на гилі, сміються, бігають по траві, пеначе вітер, хвилюючи зелену траву й жита, кричать в лісі, кличуть людей, а найбільше хлопців, заманюють парубків чудовими піснями. Хто почує іх пісні, той не видергить и йде на іх голос. Заманивши людину в ліс, русалки лоскочуть попід руки, залоскочуть до смерти або тягнуть до себе в воду.*)

В воді русалки пустують, як дівчата, брехаються, бризкаються, плавають, сідають на млинові колеса, пірнають під колеса в шум, заплутують сітки рибалкам, псують греблі, мости, ловлять гусей и закручують ім крило за крило. Бігаючи по луках, по житах, русалки приспівують:

Ух, ух! соломяний дух,
Мене мати породила,
Нехрещену положила.

Підстерігши дівчат коло води в лозах, русалки питаютъ: чи полинь, чи петрушка? Як дівчина догадається сказати полинь, то русалки втікають, бо бояться полиню. З розпущеніх русалчиних кіс тече вода; як тільки коси обсохнуть, то русалки вмірають. В Черниговщині є дві криниці, дуже поважані народом: Заручайська й Сухомлинська.**) Кажуть, що па клечалнім тиждні світом що-року там сидять на цямрінах дівчата з розпущеніми косами и розчесують собі коси. Народ зве іх русалками або просто криницями. Рассказываютъ, что в ріці Буковиці колись-то давно втопилася дівчина, відьмина дочка. Відьма прокляла Буковище, вкинувши в річку гарячу сковороду, и з того часу русалка тієї річки вийшла з води гарною дівчиною в плахті, в памисті, покинула свою річку, пішла в Бялицю и так гірко плакала, аж діброва стогнала. Люди бачили, як вона в Бялиці сіла на криничних цямрінах, росчесала косу й скочила в криницю.

Русалки люблять танці. Рассказываютъ, что вони раз у ночі замали до себе вівчаря и загадали ёму грati на сопілці. Цілу ніч грав вівчарь, и цілу ніч русалки танцювали. Другого дня на тім місці було знать на траві кружки, а там, де вівчарь вибивав погою такт, була ямка. Де русалки танцюють, там ще краще росте жито, а трава як рута зеленіє. Русалки люблять прясти, люблять полотно, нитки, прядиво, часом крадуть на селях прядиво и пря-

*) Труды Чубинского — I., 207.

**) Афанасьевъ, поэт. воззр. Славянъ — III., 127.

дуть ; розстеляють на трэы коло криниць полотно, вмочивши ёго в криницю. На Зеленому тижні вони сидать на дереві и просять в людей сорочки або намітки. И тепер на Україні на русальному чи клечальному тижні для русалок вішають на дереві полотно, рушники, сорочки, питки, а хто опізниться на тому тижні в лісі и стрінеться з русалками, то повинен кинути ім хусточку або одірвати ім шматок своєї одежі. Русалки мають добрий розум и люблять загадувати людям загадки, а хто не відгадає, того залоскочують на смерть. Раз русалка гналася за дівчиною и загадала їй три загадки : „що росте без коріння, що біжить без повода, а що цвіте без насіння ?“ Дівчина не відгадала загадки, и русалка її залоскотала. Русалки часом перекидаються клубками и іншим способом. Вони живуть и в морі ; як тільки на морі грає хвиля, то з хвилі виринають морські люде, половина чоловіка, половина риби, и співають пісень. Чумаки слухають тих пісень, вчаться и розносять іх по селах.*)

До одної категорії з русалками треба прилучити й мавок. На Україні росказують, що мавки живуть в лісах, а в Галичині росказують, що мавки живуть на Карпатах в печерах и ввечері виходять на гори, пустують и танцюють. В ночі вони плавають по воді в річках, озерах, хлюпаються в криницях. Де танцюють мавки, там трава росте лучче й густійше. Під іх погами й трава не гнеться. Гойдаючись на березі, вони співають :

Нові билльця,
Нове барильце :
Мене мати не колихала
Та в воду пускала.

Мавки показуються людям в образі гарних дівчат, починають говорити, зачіпають, жартують, и як тілько хто вподобає іх, то вони зараз залоскочують того на смерть або стинають голову.

Між усіма мієами про другорядних духів український народ найбільше и найповнійше розвив мієи про русалок, може тим, що вода на землі грає найбільшу ролю и більше всього зачепила народну фантазію. Пишна картина великої річки в тиху ясну ніч : блескучий, як дзеркало, ставок, жива текуча вода, що поіть землю, дає жизнь зеленим берегам, вічно ворується, гойдає зелену осоку и латаття — все те більш од усёго могло навести думку народу на живі, гарні, веселі образи русалок. Ще давні предки українського народа приносили жертви озерам и криницям, любили мо-

*) Записки, Куліша — II., 36.

літися над водою, звали ріки богинями, світили свічки над криницями й приносили жертви берегиням. И в наші часи народ поважає воду, як святу стихию, як основу світа, як царицю-воду. Кожда сільська хазайка, загортуючи в печі на піч жар, приставляє до жару горщок з водою, бо вода їй огонь то два янголи, що повинні бути в хаті в день и в ночі. Коло криниць ставлять хрести, образи, каплиці, як коло святого місця, святять воду в криницях весною, а найбільше в засуху. Народ дуже нахиляється до віри в такі чудотворні ікони, що обявляються піби на воді, па річках, в криницях, бо вони щідходять під давню віру в водяних духів, що бувало часами причиною наглого експлуататорства народнії віри... Звісна роль свяченой води в загалі, а найбільше Почаївської, що з'явилася на сліду стопи Богородиці, котра зайняла тут місце богині небесної ѹ земної води. Народ постеріг велику силу води на землі и виявив в міючих образах русалок.

Своїми прикметами русалки близькі до богині Хмари, русалки небесної води, котра так само любить показуватись при воді, бере воду або пере сорочки, пливе па морі, потопає в воді, любить чесати свої коси и не любить сонця. Одна стихия на небі ѹ на землі дала одинаковий матеріал для народнії фантазії. Танці русалок то хвиля па воді, а іх пісні то шум хвилі. Русалки люблять лоскотати, як лоскоче тіло літня тепла вода, але для необережного чоловіка часом те лоскотане в воді кільчається смертю. Глибокі ковбані и чорторії втягають в себе часом людей; хто тонувся, то все росказує, що єго глибина тягла в себе. Невно се павело па думку народ, що русалки тягнуть людей у воду. Русалки гарні, співучі ѹ веселі, але разом з тим и небезпечні, шкодливі задля людей, як и вода, пишна свою красою и живучою силою, часом робить людям багато шкоди. Русалки то грецькі нимфи, иереїди, дріади и сирени, богині річок, озер, лісів и печер. Всі вони жили в воді, в лісах, в печерах, любили музики и танці, любили в своїх палатах шити и прясти, манили до себе людей чудовими піснями и потім тонили іх у воді.

Тепер народ вірить, що русалки то душі утоплених дівчат та нехрещених дітей. Але був час, що дітей зовсім не хрестили, и можна думати, що тоді народ мав русалок за душі дітей або за людські душі, котрі, по смерті людей, зоставались на якомусь водяному просторі и блукали по єму, приставши до царства водяних духів. И тепер подекуди на Україні день Петра и Павла зветься проводами русалок, а під Київом и тепер справляють проводи русалок в перший петрівчаний понеділок. Ті проводи звуться

рбозигри або *рбзегри*. Розигри дуже похожі на християнські проводи. Молодиці й чоловіки збираються по хатах, по садках, а часом і в корчмі, приносять паляниці, книші, горілку, обідають і п'ють горілку, як на кладовищі на проводи. Четвер на Зеленому тижні зветься русальчин великдень, а в піснях русалі звуться святими: мати прокляла сина на *святі русаля*, і син став явром.*)

До русалок прилучаються й мієичні духи *нічки*. Нічки (німецькі nachtmag, велико-руські кикиморы) то женські духи, живуть в хатах, пустують і в ночі по хаті і люблять прясти. Молодиці ховають од іх на ніч гребені з прядивом, щоби вони не випряли личок.**)

Полісуни й полёвики.

Полісуни чи лісуни живуть в лісах, а полёвики на полі. Полісуни сірого або попілястого цвіта, обросли волосям, ходять в одежі, а часом і без одежі. Полісуни показуються людям в звичайному людському зрості, але бувають і такі заввишки, як дерево в лісі. В траві полісуни бувають такі заввишки, як трава. Полёвики живуть на полі, як хліб буває високий, то й вони бувають врівні з хлібом, а як хліб вижнуть, то вони стають такі завбільшки, як стерня. Полісуни мають жінок лісунок і навіть дітей. Розказують, як одна молодиця знайшла в лісі маленьку голу дитину і вкрила її свиткою. Прийшла лісунка і дала їй жменю жару; вона принесла жар до дому і з того жару стали червінці. Полісуни часом помагають людям рубати дрова і просять у людей хліба, а часом ідуть і людей. Раз лісуни, перекинувшись баранами, напали в лісі на Ловчого, одняли од єго печену курку і ззіли, хотіли ззісти і ловчого, а він ледві оборонився од іх рушницею. Полісуни наводять в лісі на людей хоробу, люблять морочити і водити людей цілу ніч до півнів, перекидаються знакомими людьми, балакають з прохожими і заводять в нетри, очерета та болота, а послі регочуться. Найчастійше полісун показується людям ділом з довгою сивою бородою, з віскряками під носом. Зімою віскряки замерзають і висягъ аж до землі, як сопляки з стріхи. Такий дід дає людям щастє: Кажуть, що того діда треба потягти за бороду або вдарити, то він розсиплетися червінцями. Одна дівчина

*) Чтенія Імп. Общ. — 1866, III., 15.

**) Чубинський, Труды — III., 137.

пішла в осені в ліс и побачила під деревом віскривого діда. Дід дрожав од холоду. Дівчина втерла єму хвартухом носа, и він розсипався перед нею сріблом^{*}).

Полісунів и полёвиків не можна назвати лісовими духами: вони мало мають таких прикмет, по котрим було б видно, що вони образи тієї сили натури, котра виявляється в дереві та в звірях. В давні часи народ вважав на хмари як на небесні ліси й скелі. Полісуни були в давні часи духами хмар и навпісля перенесені в фантазії народа з хмар на землю в ліси. Їх цвіт сірий и попілястий, як цвіт хмар, а не зелений цвіт ліса. Образ мохнатого діда з бородою, ті віскряки, все те нагадує більше сірі хмари з дощем и снігом. Як дід розсипається золотом, коли ёго хто ударить або смикне за бороду, так з хмар розсипається блискавка, як в неї вдарить грім. Ще ясніша форма сёго міоу вдержалась на Поліссі, де народ вірить, що Дзіедко має огневі очі и огневу бороду. На тому місці, де закопані гроші, видно тільки їго червону голову, а людям здається, що то горять гроші. Міо про полісунів гаразд не розвивається в український мієології: іх народ змішує з чортами, котрі ховаються в дуплах або під деревом. Бог побиває іх громом и од того грім часто влучає в дерево, и люде бояться ставати під деревом, щоб під ними не сковався чорт. Як грім влучить в чорта, то він розливається смолою, так-само як чорна хмара, розбита громом, розливається дощем. Тим то на Україні є приказки: „закохався, як чорт в суху грушу; б'ється як чорт коло сухої верби; пришов з лісу, ідзі собі к біесу“^{***}).

Домовики.

Тепер, під впливом християнства, народ має домовиків за нечисту силу, трохи шкодливу в хаті. Часто трапляється чути на Україні, як домовики роблять капость в хатах: одчиняють у почі двері, вікна, одтикають каглу, кидаються в хаті каміням, печиною, часом котами, бують сонних людей ломакою; часом в запертій хаті знаходять ряд свіжих товарячих кізяків. На селах часто кличуть священика святити хату, як заведеться в хаті нечиста сила. В стайннях домовики люблять у почі іздити на конях, заплутують оригінальним способом гриви, що звуться чортовим гніздом, а ча-

^{*}) Труды Чубинск. I. 211. Афанасьев. Поет, воз. 11. 330. 343.

^{**}) Номиса прип. 168.

сом заїзджають коней. Од домовиків держать в стайніх цапів, вішають ворон и сорок. Закладаючи нову хату, майстрі закладають її на смерть хазяїна, або на смерть дітей, що натякає на давні жертви домовикові.

В давні часи домовик був богом хатиєго огню й печі и був певно добрим богом, а не дідьком... В Галичині ще й тепер народ вірить, що ті дідьки, що живуть на припічку, вмішуються в господарство з доброю помічю^{*)}). На Україні про щасливих людей кажуть, що вони „у печурці родились“^{**}) и вірять, що багатим людям помагає домовик. Кажуть, що багачі добувають собі домовика таким способом: як вихор підвіс курку, то вона знese зносок, малесеньке яйце. Хто хоче вилупити собі домовика, той повинен покласти зносок собі під пахву, носити девять день и з яйця вилупиться чорток-домовик^{***}). Тим-то й каже приказка: „в старій печі дідько топить“; „багатому чорт дітей колише“, тоб-то багачеві у всему помагає домовик. Розказують, як один чоловік знайшов собі в пустці доброго домовика.

Була така хата, в котрій хто щі жив, то все в єго вмірали діти. Хата стала пусткою. Один бідний чоловік прийшов у ту хату та й каже: добри-день тому, хто в сёму дому! — Чого тобі треба? питает дідько з печі. Я чоловік убогий и хочу жити в сій пустці, каже чоловік. — Живи, та тільки скажи своїй жінці, щоб вона мазала піч що-суботи и щоб діти не лазили на піч — обізвався домовик. Вбогий чоловік перейшов у пустку и раз, як він жалівся на своє убожество, дідько достав ёму з печі казан грошей^{****}). Кажуть, що домовик часом у ночі будить хазяїна, як трапиться у дворі пожежа, або влізе злодій. Зостався слід віри в домовика, як покровителя подвіря й господарства, коней и товару. На білій Русі и тепер домовика звать Возилою. Він має людську фігуру, кінські копита й вуха, живе в стайні, боронить коні од хороби, а в полі — од звіра. Товару глядить домовик Баган (од багатя). Для Багана роблять в коровниках и кошарах маленькі ясла, кладуть туди свіже сіно, и з тих ясел дають сіно коровам, як вони теляться. В тих яслах живе Баган. Як покровителя хатиєго добра, на білій Русі звать домовика клієцьником (од кліть-хижка): „бардзей (боржій) до клієцьника, колі

^{*)} Афанасьева поэт. воз. II, 76.

^{**) Старосвѣтс. бандурист. 213.}

^{***) Труды Чубинского, I. 192.}

^{****)} Поэт. воз. Афанасьев. II, 69.

грошей нема[“], каже приказка. На Подолі звуть домовика скарбником. Скарбник живе в багачів і стереже їх добра і часом злодій, простягнувши руку до хазяйського добра, стає стовпом, і скарбник держить єго на одному місці, доки не прийде хазяїн, за що хазяїн мусить oddati свою душу чортам^{*).}

Домовик то індійський бог Агні, грецька і римська Гестія і Веста, або пенат і лар давного українського народу. В Індійців Агні був богом блискавки, або просто огню. так як давні народи дивились на земний огонь, як на украдений на небі і перенесений на землю. Индуси мали Агні за господара в хаті і в сем'ї; він обороняв семю од усякої напасти, давав про господарське багацтво, про харч, щастя й мир в сем'ї господаря. Греки й Римляни боготворили хатній огонь і піч в образі богині Гестії, Вести і звали її господиною в хаті і сем'ї. Піч була колись олтарем Гестії, а коло печі або на печі стояли пенати і лари, як хатні боги. И домовик, котрий любить жити в печі і в каглі, був богом печі і хатнёго огню. И тепер народ на Україні дуже поважає огонь, як царя, як янгола, як святого і слугу божого: „огонь святий мститься, як єго не шануєм; Господь на небо вознесся, за Господом и слуга єго, святий огонь женеся“**). Народ має за гріх гасити пожежу од грому, плювати на жар, щоб не поприщило губів, замітати жар на припічку нечистою ганчіркою або деркачем. Рассказують, як два огні розмовляли між собою, і один жалувався, що хазяйка не шанує єго, замітає замазаним вінником. Після того в тієї хазяйки згоріла хата. Піч поважають, бо кажуть в приказках: „сказав би, та піч у хаті; печ у хацѣ![“] як хто хоче росказувати щось стидне або негарне. Є багато народних обрядів, що стосуються до печі, як до центра господарства і до бога печі: на заслонці од печі загодовують кабанів, виносять шматок хліба купленій корові, на помелі й лопаті садовлять дітей, як виливають на голові переполох. Кума завязує в пелюшки, з хлібом і сілю, шматок печини, несучи дитину до хресту. Молода при старостах повинна сидіти коло печі і колупати піч; а місцями, молода сидить при старостах на печі і злазить з печі тоді, як тільки схоче вийти заміж, ніби покидаючи своїх пенатів і пристаючи до інчих. Сюди ж стосуються і приказки: „ні Богові свічка, ні чортові кочерга; чужих богів шукає, а своїх дома має[“].

^{*}) Труды Чубинск. I. 139.

^{**) Старосвѣт. бандурист. 193.}

На Україні не знаходимо слідів віри в домовиків, як душ померлих предків, хазяїнів дома, як вірить великоруський народ. Одно тілько слово: цур тобі, пек тобі! по аналогії з великоруським чур, як там звуть домовика (од щур, як у слові пращур) трохи натякає на щось похоже, а синонім слова цур, слово пек може затвердити при тому гадку, що домовик то був давній бог печі, український пенат. Тепер народ зве домовиків просто нечистою силою, чортами и вірить, що домовики стали на світі тоді, як бог дозволив старшому чортові патворити собі слуг, вмочивши палець у воду и стріпнувши ним. Чорт натріпав багато чортів, и вони розлізлись домовиками по хатах та по горницях*). Тут народ приточив міø про чортів до домовиків и перетасував іх між собою.

Дідьки.

Український народ в своёму світогляді змішав давній поганський погляд на темну силу з християнськими образами чортів, а с тієї мішанини народився в народній фантазії новий тип темної демонської сили. Чорти тепер в народній фантазії щось середнє між русалками, полісунами и домовиками.

Дідьки більш од усéго водяні духи. Давній народній переказ виводить іх з моря. Як Бог создав небо, як була тілько вода и не було ще землі, сатана сидів у піні и пищав. Бог взяв ёго з піни и звелів єму сіяти каміня, а сам почав сіяти землю. Сатана насіяв каміня и воно виросло аж до неба: с того часу стали на землі гори. Бог дозволив сатаніоздати собі помагача, раз тріпнути пальцем, помочивши їго в воді. Чорт тріпнув раз и побачив позад себе таке страховище як сам. Тоді він натріпав собі багато чортів, схотів стати на рівні з Богом и для того звелів чортам збудувати високу башту. Як тілько вони повилазили туди, Бог звалив стовпа, и чорти сорок день и сорок ночей летіли и попадали: хто в воду — став водяником, хто в ліс — став лісовиком, хто в болото — став болотяним, хто в очерет — став очеретяником, хто в поле и став полёвиком, хто в хати — и став домовиком**).

В сій дуалістичній, безперечно персидській формі міøа про Ормузда й Арімані, що перейшла через маніхейську и богуміл-

*) Труды Чубинского, I. 192.

**) Труды Чубинск. I. 190, 191 и далі.

ську ересь на Україну, ми бачимо, що Чорт стояв на рівні з Богом, як темні зімові сили натури стоять па рівні в боротьбі з світлими літніми силами. Дідьки взялися з води, бо вони образи грізних чорних хмар, котрі розбиває громовик і розливає по землі темними дощовими потоками по всіх усюдах. З тієї причини вода буває найлюбійшим чортячим місцем і вода нечиста, темна: болота з багном, ковбасі під греблями, повні гною й грязюки. Чорти в ночі вилазять з води, сідають па греблях, під мостами й па мостах, гуляють в млинах і в фабриках, в очеретах, в лісах, часом сидять в старих руїнах хат і тим нагадують свого родича домовика. Чорт з'являється людям чоловіком, дуже поганим, мохнатим, з собачою мордою, з цапиними ріжками, з цапиною бородою й ногами. В єго куций хвіст, довгі руки з пазурями на пальцях, лице чорне, ніс довгий, зуби вискорені очі червоні, огневі. Часом чорт показується людям паничем, німцем, ляшком, в куценькому фраці, с під котрого теліпається невеликий хвіст; в німецькому брилі, с під котрого сторчать ріжки. Чорт перекидається звірем, птицею, собакою, цапом, півнем, бараном, часом помершими людьми, навіть священиком, аби тілько піддурити чоловіка. Розказують, як один чоловік вертався з весіля і на греблі побачив священика. Він підійшов під благословеніє, а священик зареготався й сchez. Раз чоловік продав вівцю на базарі і вертався ввечері до дому, коли дивиться, аж єго вівця ходить по дорозі. Чоловік піймав її та й каже: „бідна моя овечка!“, а вівця вірвалась з рук, зареготалась та й собі каже: „бідна моя овечка“. Другий чоловік, вертаючись з базару, знайшов на дорозі звязаного півня, привіз до дому, посадив під піч і жде, поки він заспіває. Прийшов уже час співати, а півень не співа. Чоловік заувів світло; коли гляне, аж перед півнем лежить золото та срібло. Він тоді одніс півня і кинув з мосту в воду. Захвилювала річка, схопився вітер і трохи не звалив чоловіка з мосту в воду. Вернувся він до дому і знайшов тілько смолу, де лежало золото та срібло. Чорт з'являється часом і урядником. В такім образі, кажуть, він приходив у ночі до одного слабого чоловіка, щоб панісати єму духовну. Розказують, що чорти, перекинувши панами, затягували до себе людей, а найбільше музик, приводили іх в роскішні палати, заставляли грати цілу ніч, давали істи й пити, танцювали цілу ніч і щедро платили червінцями. Але як тілько заспівали півні, все сchezало, і підурений чоловік лежав в пущах, в нетрах, в болоті. Замість грошей в кишенні були черепки. Розказують, що чорти показуються часом і в церкві, вишкіряють

зуби з вікон у ночі. Чорти женяться, справляють весілля по-панський, родять дітей и віколи не вмірають. Чорти мають незліченну силу грошей, та все золотих. Щоб розбагатіти, то треба дати чортові записку на свою душу, написавши її своєю кровю з мезиного пальця. Одному чоловікови чорт насипав повен лёх золота. Про того, хто швидко забагатіє, народ каже, що він накладає з чортом, и зве таких людей фармазонами. З чортами накладають мірошники, зпахурі й відьми. Чорти приходять в образі мерців до тих жінок, що притужать своїх чоловіків, літають до дівчат перелесниками, приймаючи на себе образ тих хлопців, за котрими дівчата дуже побиваються в розлуці. Чорти з'являються и в вихрах, и треба на тому місці, де крутиться вихор, застромити ножа, що ним ріжуть свячену паску, то на землі буде кров. Ту одежду, то полотно, що вхопить вихор, oddають на церкву, бо покрутить того, хто її носитиме. В грядових хмарах пищить чорч^{**}). Як іде дощ при сонці, то кажуть, що з відьмою жениться чорт.

З усіх показаних фактів ми бачимо, що чорт, то водяний дух, то образ чорних, негарних осінніх и зімових хмар, сумних и грізних. Чорти то ті самі темні сили, що в колядках звуться жидами та давним звірем туром-оленем; тим-то народня фантазия дає чортам місце на землі нечисте, гнояне й болотяне, так як од осінніх и зімових дощів стає на землі грязь и болото. Сатана радився з піми на морі, а море на язиці мієології то небо. В тих краплях з пальця катані, з котрих стались усі чорти, легко впізнати те зъвище: як з одної хмари розростаються другі хмари и застеляють усе небо, або як з одної хмари без ліку сплються дощеві краплі. Чорт пищав у піні, свистить в грядовій хмарі, як свистять и виуть осінні й зимові вітри, а єго охота танцювати під музику пригадують рух хмар на пебі и показують, що він належить до категорії водяних духів, русалок и мавок. Кажуть, що чорти вилазять в ночі з води и співають пісень, як и морські русалки, а люде підслухують и вчаться. Любов чортів до музики и пісень натякає на шум хмар и дощу на свист вітра. Тим-то кажуть, що свистіти в хаті гріх, бо свистять тілько чорти, а свистом можна приклікати чортів. Звіриний образ чорта, з рогами, з хвостом, з шерстю показує єго давнійший образ, мієичного тура-оленя з дев'ятьма рогами. Чортові гроші, чортове золото, срібло й богацтво, то блискавка, захована в хмарах, або та пло-

^{*)} Пословиц. Галиц. Рус. Вислоцкого 95.

дюча сила дощової води, котра хоч и захована в чорних, болотяного цвіту хмарах, все таки спиле на землю багацтво, урожай хліба. В народніх оповіданнях чорти розливаються смолою, як тілько вдарить іх грім. Та смола то темна дощова вода, чорна грязь од дощу в осені або зімою. Треба памятати, що в народніх оповіданнях чорти виходять не такі лихі й страшні, як іх показує християнство. Видно, що народ ще не зовсім притулив до іх моральний елемент и дивиться на іх як на стихійних духів. Чорти собі веселі, жартобливі, танцюристі, реготуни, люблять дуріти, як веселі пани давнєго часу, підводячи чоловіка, як кажуть, під монастир, але ніколи не шкодять серіозно. Звідтіль и вийшли приказки: „не такий чорт страшний, як ёго малюють; чорт не такий лихий, лиш ёго люде на зуби взяли; и чортові часом греба свічку поставити“*. В українських казках чорт скрізь описується дурненьким: ёго дуряТЬ навіть молодиці й баби. Є казки, де чорт описується добрим. В одній казці росказують як парубок пас товар коло ставу и побачив, що вовк закрадається до якогось сонного чоловіка и хоче ёго ззісти. Парубок крикнув, вовк утік, а чоловік пірнув у ставок. Потім як парубка вловили песиголовці и хотіли зарізати, той чорт визволив парубка, набрав для ёго у песиголовців грошей ще й на своїй спині привіз ёго до дому**).

Доля и Злідні.

Народ вірить, що Доля буває лиха й добра. Лиха доля часом звється Недолею або Бідою и Зліднями. В кожного чоловіка є своя доля. Вона родиться разом з чоловіком; мати дає дитині Долю, так само як дає життя:

Породила мене мати в нещасну годину,
Дала міні злуу Долю; де ж її подіну?
Ой чого ж ти, Бідо, за мною вчепилася?
— Я с тобою, бесталаний, с тобою родилася?
Ой чого ж ти, Бідо, за мною ввязалася?
— Я с тобою, безталаний, с тобою вінчалася.

Доля не одходить од чоловіка до самої смерті: вона з ним вінчається, ходить за ним слідком, куди ступить він ногою. Од Долі не можна ні втікти, ні сховатись. В піснях співається, як дівчина хотіла одкаснутись од лихої Долі, проклинала її, щоб вона

*) Послев. Галиц Віслоцьк. 50.

**) Рудченка южно-рус. сказки I. 41.

втопилась, щоб вона заблудилась в лісі; Доля каже що вона вчепиться ій на шию, як вона прийде купатись, що вона знайде ії в лісі, як вона прийде калини ламати. Долі не можна завезти пі продати; вона дожене и сяде на віз. Доля буває жіноча й чоловіча и показується в образі парубка й дівчини. Рассказують, як було собі два брати: менчий багатий, а старший убогий. Раз старший став у менчого жати за сніп. Жне він та жне, коли дивиться, аж на полі ходить якась дівчина в дранті, непаче старчиха, висмікає з єго заробляних спопів більші колоски и втикає в братові спопи. — Хто ти такий? питает ії старший брат. — Я, каже, Доля твого брата; він лежить та спить, а я день и ніч роблю на єго и буду робити до самої смерті; гляжу єго дітей, краплю єго поле й город росою, заганяю рибу в єго волок и бджоли в єго вулнички, доглядаю єго товару, надараю щастям єго сім'ю. А твоя Доля нічого не робить: гарно вбірається, співає пісень и тепер ондечки лежить під грушою. — Що ж міші робити, щоб моя Доля була така робоча, як и ти? питает чоловік. — Піди, каже вона, чоловіче, візми кия, закрадься поза грушою та бий, скілько влучиш, приказуючи: „Отсе тобі, лиха Доле, за те, що ти не хочеш на мене робити!“ Старший брат вибив кием свою Долю и с того часу став богатшим від брата^{*}). Так само рассказують про двох братів, де Доля показується в образі парубка.

На Долю, як ії розуміє народ, не можна дивитись, як на абстракцію щастя й нещастя в чоловічому образі. Доля то мієнчий образ, то давня фортуна. В образі Долі и Недолі народ показує свій погляд на непереможну силу сліпого щастя, сліпої сили натури, на такі випадки в житті, проти котрих сам чоловік нічого не вдіє, хоч би він горював и працював день и ніч, як співають в пісні:

Другі люде роблять и в жунанах ходять,
А я роблю, дбаю и свити не маю.

Так дивився народ на сліпе щастя в тому давніому становищі, коли він ще не добачав в собі сили волі, сили розуму, чим би він міг притягти до себе добру Долю и збутись Недолі. И та непереможна, невидима сила здавалась єму истотою, на котру він робить, котра одбирає од єго всі достатки, а єго самого зоставляє в бідності. И багатий робить, и вбогий робить, але нічого не має; и вбогий думав, що якась сила настачає багатому грошей и всякого добра чи в образі дідька, чи домовика, чи до-

брої Долі. Тим то в приказках кажуть: „Чом ёму не спить, коли ёго Доля не спить; лежень лежить, а Бог для ёго Долю держить; без Долі хоч за пана, и пан скупиться; дитина спить, а Доля ії росте“^{**}). В Долі й Недолі можна бачити и економичний вплив на народну фантазию. З давніх давен простому народови усе приходилось робити на панство, усе приходилось платити гроші, и можна сказати, що панство й було та лиха Доля народа, що тілько лежала, гарно убіралась, співала пісень, та спала в холодку, одбираючи собі всю користь з народнії праці. Тим то народ лютує в оповіданнях на лиху Долю, готов бити її киём, тоді як він не надаряє киями пі одного мієнчевого образу: ні русалок, ні домовиків, пі навіть чортів, вважаючи на іх, як на не дуже шкодливих.

До Долі дуже близькі Злидні. Злиднями звуться маленькі истоти, що заводяться в хаті. Де вони засядуть, в тій хаті чоловік збідніє, хоч би він був найбагаччий. Рассказують, як раз убогий брат наловив риби и поніс багатому па іменини. Багатий брат подякував, але пічого не дав. Йде вбогий до дому тай журиться, а проти ёго йде дід та й питас: чого він сумує. — Та насіло Лихо, каже вбогий. — То продай міні те Лихо, каже дід и дас чоловікови кашнук грошей. Убогий зараз купив собі за ті гроші нову хату, а стару покинув ще й запер. Раз жінка каже вбогому: „недобре ми зробили, що покинули в старій хаті жорна; піди та забери!“ Приходить чоловік до хати, а звідтіль хтось каже до ёго: „бач який! став багатий, то й покинув нас“. — Хто ж ви такі? питает чоловік. — „Ми твої Злидні; візьми нас из собою.“ Добре! каже чоловік, тільки донесіть міні на своїх плечах жорна.—Забрали Злидні жорна та й пішли. Тілько що зійшли на міст, а чоловік як пхне іх з мосту, так вони всі й потопились.

Злидні то росколотий образ Недолі, як говорять в приказці: „Не сама бідаходить, а з дітками“. Злидні то діти лихої Долі. Вони живуть у хаті під піччю, як центром хатнєго господарства: „добра Доля! да иди за мною з печі пламеном, з хати каміном!“ каже на Поліссі молода, покидаючи батьківську хату.

Відьми й відьмаки.

Відьми й відьмаки то півмієнчні истоти. С того часу, як народ почав забувати мієнчу старовину, почав мішати мієн з жи-

^{**) Номиса Приказ. 35, 36.}

знею, с того часу він багато дечого переніс на землю, що діялось на небі. Народня фантазия переробила чисто мієнчні образи від'єм на звичайних людей з незвичайною силою захурства. Але всі прикмети від'єм и відьмаків показують на іх давній чисто мієнчний небесний образ.

В народніх оповіданнях відьми й відьмаки витворяють падна-туральні діла: держать в своїх руках дощ, град, росу, хмари й вихри, крадуть з неба зорі й місяць, літають па повітрі на Лису гору и справляють там с чортами чудні игрища, перекидаються звірами, клубками и іншим способом. Всі такі прикмети показують, що відьми й відьмаки небесні образи, перенесені па землю пі-зніми часами на людей.

Самий образ, сама фігура від'єм показує, що вони не прості жінки. Відьми бувають родимі и вчені. Родимі відьми мають невеличкий па два пальці хвостик, а як вони відьмують, то в іх виростає хвіст, як у собаки. Вони багато знають, але нікому не шкодять и навіть помагають людям своїм захурством. Про одну бабу (в Стеблеві канів. пов.) розказували, що вона родима відьма, багато знає, але нікому не шкодить; раз вона серед літа вилила в почови чавун окропу, и окріп замерз, як зімою на морозі. Вчені відьми бувають лихі. Серед почі вони роспускають по плечах коси и в одній довгій білій сорочці идуть доїти корови. Такий образ відьми з роспущеними косами, в білій сорочці, з хвостом, з цідилком та з дійницею в руках нагадує образ водяної німфи русалки з роспущеними косами и в білій сорочці, або мієнчної білої дівчини, котра гасить палаючу діброву водою з цебра та решета. Відьма то образ німфи небесної води, перенесений па землю в битову жизнь народа. И хмари бувають шкодливі и не-шкодливі, вважаючи на те, чи сиплять вони літній дощ, чи град та сніг. Сама літня хмара може сипнути па землю серед літа ледом, як родима відьма обертає літом окріп в лід.

Перша прикмета від'єм та, що вони крадуть з неба дощ и росу и держать іх у себе в горшках в хаті або в коморі. Розказують, що одна відьма сховала дощ в горщику під покутям. Раз відьма пішла в поле, а дома покинула наймичку и веліла її не зачіпати горшка під покутям. Наймичка не втерпіла, розвязала горщок и чує звідтіль голос: от буде дощ! Не встигла вона вискочити в сіни, а дощ лле, як з відра. Коли се прибігає с поля хазяйка. Тілько вона накрила горщок, дощ зараз перестав. „Як би ще трохи постояв одкритий горщок, то дощ затопив би все село!“ сказала відьма. Про другу відьму розказують, що в неї

в коморі стояли якісь позавязувані діжки. Як відьми не було дома, наймичка пішла и порозвязувала діжки. Звідтіля так и полізли жаби, ужі и всякі гади. Піднявся страшний шум, налетіли чорні хмари, зашумів вихор и полив страшний дощ. Відьма прибігла, повкидала гади в діжки, знов позавязувала и дощ зараз перестав. Те саме росказують и про відьмаків. Один знахур жав на полі з другими женцями. Бувало в жнива серед дня насунуть чорні хмари: женці кидаються зносити спопи, а він собі пі гадки! жне та каже: не буде дощу! и хмари проходять без дощу. Раз найшла страшна хмара. Коли се іде до знахура на чорному коні чорний чоловік и каже ёму: „пусти!“ — „Не пущу“, каже знахур, „було не набрати так багато“. Чорний чоловік сchez, хмари посизіли й побілі. Женці думали, що от, от посыпеться град. Коли се іде до знахура другий чоловік, ввесь білий, на білому коні и кричить: „будь ласка, пусти, бо не видержу!“ Знахур підвів голову та й каже: „та вже йди, тілько на той байрак, що за полем“. И над байраком зараз запорощів град*). Раз один чоловік робив на полі, коли дивиться, аж на ёго летить вихор. Він ухопив сокиру та й кинув у вихор: сокира ввігналась у вихор, як у дерево, и він поніс її геть. Після того той чоловік заіхав на ніч в село до одного мужика. Він увійшов у хату, а в хаті лежить хазяїн и стогне. От чоловік и питает в дітей, чого то батько так стогне, а діти кажуть, що то батько скалічив себе сокирою. Коли дивиться він під лаву, аж там лежить ёго сокира. Чоловік догадався, що кинув сокирою в знахура та мерщій з хати. З сёго всего можна бачити, що відьми й відьмаки мають власті над хмарами й вітром, що вони держать в своїх руках дощ, град, погоду й непогоду, можуть насылати засуху й неврожай. В давні часи відьми були одним з образів німф небесної води, а відьмаки були демонами вітра й хмар.

Друга прікмета від'єм та, що вони крадуть з неба зорі. Народ росказує про падючі зорі, що іх крадуть відьми и ховають в глечики. Найбільше зірок крадуть відьми на празник Коляди й Купайла; часто вони тоді крадуть и місяця, а як часом впustять яку зорю, то ловлять її плахтою. Росказують, що було село, де жило мало не тисяча від'єм. Вони так багато покрали зірок з неба, що вже не було чим світити. Бог послав св. Андрея; Андрій ударив палицею, и все село з відьмами пішло крізь землю, и на тому місці стало болото. В ночі, як тілько поснуть люде, відьми

*) Записки Куліша II, 40.

виходять на двір в довгих білих сорочках з розпущенними косами, обводять руками зоряне небо, закривають місяць хмарами, і потім хмари заволікують усе небо. Зараз починається на дворі грім и блискавка, і відьми тоді біжать доїти корови. Вони так видоють коров, що з діёк разом з молоком дзюрчить кров. Часом відьми заганяють місяця в хлів и при ёго світі доять корови^{*)}). З сёго всёго можна пересвідчитись, що відьми, то давні образи хмар, що собою закривають зорі й місяць од людського ока, і як почнеться грім и блискавка, то з небесних коров-хмар дзюрчить дощ.

Третя прикмета відём та, що вони літають на Лису гору. Як тілько відьма хоче летіти на Лису гору, то приставляє до огню в горшку терлич-зіля. Починає зіля кипіти, відьма скидає з себе сорочку, може під колінами и під пахвами якоюсь мастею, сідає верхом на помело або на кочергу, хапає в руки мечик од терлиці або од бительні и летить через вивід на Лису гору. Лисих гір, куди злітаються відьми, показують багато: и в самому Київі, и пізче Київа понад Дніпром. На Лисій горі над відьмами верховодить відьмак. При світі багатя відьми починають гуляти, танцювати, граються в войну, кидаються одна до другої з мечиками и приказують: „втну та не дотну!“ Як тілько заспівають піvnі, відьми сідають на кочерги й помела и вертаються до дому. Рассказують, як один москаль, ставши на кватирі в відьми, підглядів, як ёго хазяйка, зробивши свою відьмачу операцію, шугнула через комин в вивід, вхопивши в руки мечика од терлиці. Цікавий москаль приставив до огню те саме зіля. Зіля почало кипіти и москаль почув, що ёго щось піdnімає в гору. Він помазався мастею, вхопив в руки тесака и шугнув в вивід на Лису гору. Оглядіться москаль, аж він сидить на горі серед відём и між відьмами зараз впізнав свою хазяйку. Він злякався и склався за камінь. Дивиться він, аж відьми почали прискакувати одна до другої з мечиками, приказуючи: „втну та не дотну“. Москаля розібрала охота; він не втерпів, вискочив зза каміння, кинувся з тесаком на відьму и крикнув: „а я втну та й перетну!“ Як махне тесаком, та й одрубав своїх хазяйці пальця. Відьми розлетілись, прилетів москаль, прилетіла й хазяйка и ввійшла в хату нишком, нишком, але за те вона виссала з єго кров и він умер.

Відьми не тілько самі літають, але можуть поробити, що й другі люди літатимуть. Як тілько відьма любить якого парубка,

^{*)} Афанасьева поэт. воз. III, 488.

або сердита на кого, приставляє до огню зіля; зіля починає кипіти, і чоловік здіймається з місця і летить. Кипить зіля помаленьку, чоловік летить низько, на половині ліса і часом може розбитись; кипить зіля дуже, чоловік летить високо, вище од ліса**). Чоловік летить і все кричить: пiti, piti! Їго можна зсадити, заткнувши в землю ніж, що сім літ ним ріжуть свячену паску.

Літання від'єм на лису гору так само доказує, що відьми давні образи хмар, що літають по небу. Огонь в печі, багата на Лисій горі то символ небесної пожежі в час дощу й грому, як блискавка ніби запалює небо. Само терлич-зіля, як і папороть, емблема блискавки. Сама іграшка в воїну з мечиками нагадує воїну Громовика в час дощу й грому серед огню й диму, а лиса гора то образ неба, то та скляна гора, на котру в казках лізуть багатирі й змії. Ще й тепер сибірські тамани звуть небо: „отець лисе небо!“**). Відьми злітаються на Лису гору на Коляду, проти Великодня і на Купайла, в той час, як буває в природі повертання сонця на літо, на весну і на зім'ю.

Професия від'єм доїти корови. Відьми заправляються в сёму ділі на Великдень і на діяния в ночі держаться в церкві за замок (бо весною одмикається земля й вода). Відьми доять корови і просто і наднатуральним способом. Скілько відьма може зображені оком, там вона має силу навести голод і одняти молоко од коров. Яку корову вона встигне видоїти на Благовіщення і па Юрия, ту буде вона доїти здалеки, коли схоче: забе кілок в одвірок коло дверей, або в стовп у хижці, і тілько одіткне, то й потече молоко. Одна наймичка служила в відьми, пішла в хижку і одіткнула кілок. З дірки потекло молоко, а потім почала текти кров. Наймичка злякалась і забула заткнути кілок, поки не прибігла хазяйка і не заткнула кілка. Часом відьми доять молоко просто з стріхи, підставивши дійницю. Відьми ссуть і кров. Один наймит підглядів, як до єго хазяйки раз зібрались відьми, напали на сонного хазяїна, висосали з єго трохи крові і напекли з неї коржиків. Відьми перекидаються собаками з довгим віям, кішками, жабами і навіть клубками. Один чоловік піймав відьму, а вона перекинулась жабою. Чоловік махнув сокирою і одрубав жабі два пальці на нозі, а другого дня довідався, що єго сусіді одрубані два пальці на нозі. Один наймит, прикинувшись сонним, підглядів, як єго хазяйка мазала сметаною пироги. В полуницку не стэло

*) Записки Куліш. II, 39.

**) Афанасьев. поэт. воз. I, 116.

сметани домачати пирогів. Хазайка каже: „скакухо, рябухо! дай міні сметани!“ Спід полу вилізла здорова жаба; хазайка підставила полумисок и жаба наригала повний полумисок сметани**). Розказують, що відьми на Юрія збирають в щілки росу, и видавлюють вже молоко, а сусідські корови застаються без молока.

Такий спосіб доїти корови и добувати з жаби сметану, а з роси молоко, — показує що в давні часи відьми були богинями хмар, з котрих доїли небесне молоко и сметану-дош, так як індійський громовик-Індра любив доїти небесні корови (хмари) и посылати іх молоко на землю; а перекидане відом звірами, жабами, огневими клубками и навіть огневими змиями, нагадують зміну форми хмар на небі, одвічених блискавкою.

Упир і вовкулаки.

Упирями бувають знахурі и вовкулаки. Упирі родяться од чорта й відьми, як каже народня приказка: „упир и непевний усім відьмам родич кревний***). Упирі бувають живі й мертві. Живого упира легко пізнати: в єго лиці дуже червоне***), інече наліте кровю, и він дуже любить пити горівку. Упиреви дуже важко вмірати; він мучиться и конає кілька день, закриває очі й рот, лежить зовсім уже мертвий, але знов лупає очима, роскриває рота, дишіє и знов замірає. Кажуть, що одному дідови упиреви, щоб він скоріше вмер, заливали очі й рот топленим воском, але упир, полежавши трохи, щіби зовсім уже мертвий, знов лупав очима, роздавляв рота и топлений віск одлітав з очей и рота****). Щоб упир скоріше вмер, кажуть, треба зірвати дошку з стелі. Як тілько він умре, то зараз підіймається коло хати страшний вихор, чорти хапають упиреву душу и несуть у пекло. Мертвий упир лежить на лаві червоний и поглядає одним оком. Як єго поховують, він не гніє в домовині, лежить червоний, и в єго виростають пазурі на пальцях и довге волося. На упиревій могильці буває дірочка або пора, кудою він вилазить мишею або ящіркою в глупу шівніч,ходить по хатах и ссе кров з людей, а найбільше з маленьких дітей. Упир ходить через зачиняні двері або прогри-

*) Стеблів канев. 12.

**) Прип. Номіс. 4.

***) Труды Чубинского, III. 205.

****) Семигори канів. пов.

зас залізними зубами дірку в дверах. З кого упир виссе кров, той швидко вмре. Кажуть, що треба потрусити в хаті попілом або тертою сіллю, то зостануться сліди од єго ніг на долу. Як тільки заспівають шівні, упирі тікають на кладовище в домовину, а як опізняться, то падають до долу навзнак. Упирі не тілько ссуть з людей кров, але держать в своїх руках дощ, насилують засуху и неврожай. Щоб упир перестав шкодити, кажуть, треба одкопати упиря и пробити єго за одним разом осиковим кілком в груди або в спину, або забити осиковый кілок просто в могилку. Як упир и потім не перестане ходити, то треба єго викопати и спалити. Недавно в таращанському повіті в засуху народ викопував одного старовіра; єго били по голові, лили на єго воду з решета, приказуючи: „давай дощ!“ Розказують, як одного упиря викопали и вкинули в огонь з осичини. Тілько що схопилося полумя, упир лопнув и з єго полізли гадюки, черви, полетіли сороки й ворони. Люде обступили багатя з мітлами, лопатами й кочергами и загрібали всю нечесть в огонь, щоб упир не виліз яким небудь червяком або гадюкою.

Прикмети упиря такі самі, як и прикмети відьми. Упирі люблять ссати кров, а за життя люблять дудлити горівку, як відьми люблять доїти, а часом и ссати молоко з коров, або доїти й кров; вони крадуть дощ, насилують засуху, перекидаються звірями й птицями так само, як и відьми. В домовині в упирів росте довге волося, як и відьми люблять роспускати по плечах коси. В упирях ми бачимо півмісничну истоту, таку саму як и відьми, тілько в чоловічому образі, од чого народня фантазия тілько трохи змінила поетичні фарби. Упир то демонічний образ хмари, то сам демон хмари, що висисає з неї дощ, зміняється на всякий спосіб и пропадає зовсім в небесному огні, в блискавці. На Червоній Русі в засуху й холеру палили упирів и відём навіть на терновому огні, а терновий огонь то символ небесного огню, блискавки, и грає чималу ролю в українській мієології. Самий вихор, що хапає упиреву душу показує, що упир не хто інчий, як сам демон вітра й хмар, отілений в образі червономордого пяниці знахура.

Міє про вовкулаків не розвивається гаразд в народній фантазії. Кажуть, що вовками перекидаються самі знахурі, а часом обертають в вовків парубків, на котрих вони сердиті. Стрічаючи людей в лісі або в полі, вовкулаки не рвуть іх, а тілько жалібно дивляться ім в очі. Як ім хто кине хліба, то вони ідуть, а овечок тілько душать, але не ідуть. Хто догадається и назве вовку-

лаку людським іменям, то він зараз знов стає чоловіком. Кажуть, що вовкулаки ссуть кров як і відьми.

Віра в вовкулалів є у всіх індоевропейських народів, а Поляки навіть вірять, що люди стають вовкулаками два рази на рік: на Коляду й на Купайла, тоді саме, як відьми збираються на Лису гору. Вовкулаки належать до одного мієичного типу з відьмами, відьмаками і упирями; вони півмієичні істоти, стоять на переході од зооморфичних до антропоморфичних мієичних образів хмар. В народній мієології хмари часто описуються, як череда вовків, а св. Юрия народня фантазия настановила пастухом вовчої череди, перенісши на їго прикмети громовика, як пастуха небесної череди.

III.

Пантеїзм в українській мієології, метаморфози, створене світа, мирове дерево-дуб, слід дуалізма, створене людей.

Метамарфози.

Пантеїстична релігія дає широке місце для народнєї поезії; вона сповняє ввесь світ небо й землю богами, дає життя в фантазії чоловіка мертвій натурі, дає мисль, язик, голос зорям, сонцеви, місяцеви, лісам, квіткам, птицям і звірям, тоді як монотеїзм однімає од усого життя, і дає її тілько Богові та людській душі. Перед єврейським Словою все мусить дрижати, вмірати од одного єго лиця; перед ним усе смерть, і в єму тілько життя, тоді як пантеїстична релігія робила з мира якийсь чарівничий храм, повний житні, повний усікого дива, де все думало і говорило на рівні з чоловіком і богами. Давня українська пантеїстична релігія була причиною, що народня українська поезія роскішно розвилася, за помічю роскішної природи і багатої народній фантазії. Пантеїзм був причиною і метаморфоз, поетичного обертання людей в дерево, квітки, зорі, в птиць, в звірів, які ми знаходимо в українській народній поезії. Деякі метаморфози дуже похожі на грецькі й римські і тим затверджують науку, що давня українська релігія була пантеїстична, коли чоловік, як мікрокозм, роспускається в часті натури, з котрої єго виводила давня мієология.

Метаморфоз в українській народній поезії дуже багато. Є пісні, де описується, як дівчина Ганна росплівається й обертається в дерево, в траву, в росу і квітки. Раз Ганна винесла в поле двом братам обід. Обидва брати були не жонаті. Сівши

обідати, вони дали сестрі держати коня. Ганна запримітила якусь неправду у братів и скочила в синє море. Потопаючи в морі, вона говорила, щоб у тому морі не брали води, не збрали піни, щоб на траві не зачіпали роси, у лісі не рубали берези, в лузі не ломали калини, не рвали терну та груш, бо в морі вода Ганнина врода, на траві роса, то її коса. Її тіло стало березою, личко стало калиною, очі — терновими ягодами, а душа грушою.*⁾ В другій пісні Ганнина коса стає шовковою травою,**⁾ тіло — рибою, кров — водою, краса лица — калиною, а душа — яблучком.

Метаморфоза Ганни в березу походить на Овідієву метаморфозу Німфи Дафні в лавр. Аполлон полюбив Німфу Дафну, а вона не хотіла єго кохати, бо думала на завше зістатись дівчиною. Аполлон погнався за нею и вже трохи не впіймав її, але її тіло зараз обросло корою, руки стали гільками, а коси лавровим листом, ноги вросли в землю, и вона стала лавром. Міє про Ганну, як и про Дафну нагадує купальську пісню, як брат зарубав сестру, посіяв її маковим зерном, и з неї виросло трой-зілля. Тут ми бачимо, що якесь світле божество, найближче до богині хмари, од неправди, чи од кохання, роспадається и обертається в природу. Таке саме обертане дівчини в дерево ми знаходимо и в інших піснях.^{***)} Одна мати взяла собі невістку та не до любові. Вона вирядила сина в дорогу, а невістку послала в поле, щоб вона або зовсім вибрала лен, або й до дому не верталась. Невістка не вибрала лену, заночувала в полі, а к світови тополею стала. Син приіхав до дому та й росказує матері, що бачив у полі таку тополю, що кращої од неї й на світі нема, бо вона без сонця сяє, без вітру листом колихає. Мати звеліла синови зрубати ту тополю. Цюкнув він сокирою раз, з тополі задзюрчала кров, цюкнув він у друге, тополя похилилась, а далі промовила, щоб він не рубав її, бо вона єго мила. Метаморфоза невістки походить на метаморфозу сестер Фаетона, котрі од жалю й побивання за братом стали лиственицями. Мати іх прибігла и почала здирати кору и ламати гільки, а з кори и гілек закапотіли краплі крові.

Явор став з парубка, котрого прокляла мати. Мати прогнала сина и прокляла, щоб він став явром, а єго кінь каменем. Про-

^{*}) Чтенія Им. О. III. 679.

^{**) Из чернг. в. 1861. 13.}

^{***) Метлінськ. пѣс. 286.}

клавши сина, мати скаменулась и пішла шукати єго на ярмарку в місті. Вона питала про єго, заглядала всім у вічі и не знайшла. Вертаючись до дому, вона стала під явором и зірвала гільку з дерева. Тоді вона з дерева почула синів голос, що на дереві листя, то єго волося й губи, дрібні гілячки то єго пальці, а єго сивий кінь став каменем. В других піснях жінка проклинає свого чоловіка, и чоловік стає явором, а кінь єго каменем. Вийшла жінка в поле жати, побачила явора и хотіла сховатись під явором од дощу. Тоді вона почула з явора голос свого чоловіка. В піснях часом обертаються в дерево разом козак и дівчина. Один козак утік з своєю милою и нігде не міг повінчатись: куди він не приїздив в село, нігде не заставав дома попа. И став козак на горі терном, а дівчина на долині стала калиною. Вийшли іх матері терну рвати, калини ломати и обидві впізнали своїх дітей.¹⁾

Українська народня поезия дуже багата обертанем людей в квітки и зілля. Про квітки братік-та-сестричка українська пісня росказує, як один козак знайшов собі гарну дівчину и оженився з нею. Побравшись, вони почали роспитувати одно другого про свій рід. Козак признався, що він попенко с Київа, на прізвище Іваненко, а дівчина призналася, що вона с Київа попівна, на прізвище Іванівна. Тоді вони розійшлися по горах и стали квітками братік-та-сестричка: брат став жовтим листком, а сестра синім. Хто вирве ту квітку, той спомяне іх и помолиться за іх Богу.²⁾ В другій пісні тією квіткою обертається мати з дочкою. Одна молода вдова породила двох синів, дала ім сама імена Івана та Василя, поклада в корабель й пустила на море. На вісімнайнятому році пішла вдова по воду и побачила, що до берега припливають два молоді донці. Вдова сподобалась одному и пішла за єго за між, а дочку oddala за другого. Довідавшись, що донці її сини, вона стала синім цвітом, а дочка жовтим. Васильки виростили з хлопця Василя, котрого заманили русалки и залоскотали. Рай-дерево, мята и барвінок виростили з попілу, що зостався од трёх дівчат сиріт. За те що сироти не встерегли золотої ряски на коноплях, мачуха спалила дівчат, и с того попілу виросло райдерево, мята и барвінок.³⁾ Білі квітки виростили на полі з роскіданого на полі попілу хлопця, котрого строїла сестра.⁴⁾ Розмарин та лелія виростили на могилках Яничка й Га-

¹⁾ Чтенія Ім. О. 1866, III. 712. Метлінск. п'єс. 290. Мордов. сб. 232.

²⁾ Двісті пісень М. Вовчка.

³⁾ Мордовц. мал. сбор. 230.

⁴⁾ Чтенія Ім. О. 1863—4. 309. 1864—184.

нички. Було собі дві сусіди и мали собі дітей: одна мала сина Яничка, друга мала дочку Ганичку. Вони так кохались, що навіть в церкві перекидались золотим яблучком, та на лихо Яничкови мати не хотіла oddати Ганички за ёго. „Умру я, мамо, умру за Ганичкою!“ каже Яничко до матері. „Не вмірай, сину,“ каже мати: „я звелю змурувати корчму. Підуть люде до корчми, пустить мати й Ганичку“. Ганичка просилась у своєї матері до корчми, одначе мати вилаяла її и не пустила. „Умру я, мамо, умру за Ганичкою!“ каже син до матері. „Не вмірай, сину! я звелю збудувати ремінний міст; поідуть пани й пані через міст, пустить мати й Ганичку.“ Збудовала вона й міст, а Ганички все-таки не пустила мати. Тоді Яничкова мати збудувала церкву, а Ганички мати не пустила й до церкви. Яничко вмер и ёго домовину понесли до церкви. Ганичка вирвалась з хати, вхопилась за домовину и собі вмерла. Тоді поховали іх коло церкви: Яничка по один бік церкви, Ганичку — по другий. На могилі Яничка виріс розмарин, на Ганичиній могилі виросла лелія. Росли вони, росли, виросли вище од церкви та й схилились вершечками до купи. Ганнусина мати приставила драбину та й зрізала вершечки¹⁾. С подібним сюжетом є багато пісень на Україні и на білій Русі, в котрих росказується, як мати не полюбила невістки и отроїла її, а син, побиваючись за жінкою, пе отруту и сам вмірає. На іх могилах виростають явір та тополя, або береза²⁾. В українських казках так-само є доволі метаморфоз в котрих, на приклад, душа вбитого брата переходить в бузинову дудочку, котра виказує про безвинну смерть брата³⁾. Душа дівчини Марусі, замученої упирем, перейшла в квітку, що виросла на її могилі. Один боярський син пересадив її в вазон и поставив у себе в хаті. В ночі квітка заворушилась, упала до долу и стала чудовою дівчиною⁴⁾. В українській народній поезії людські душі обертаються яблуками й грушами. Душа дівчини Гани, що втопилась в річці, стала грушою. В звісному на Україні оповіданню про одного гайдамаку, душі ёго батька й матері и всіх убитих ним людей показуються як яблука на тому дереві, що виросло з сухої гільки, котру він посадив и поливав, набіраючи воду ротом в ставка цілий свій вік.

Українські метаморфози людей в квітки нагадують грецькі метаморфози. Ааконський царевич Гіацинт, ненароком убитий ди-

¹⁾ Чтенія Им. О. 1866. III. 710.

²⁾ Этнограф. сбор. ч V. билор. писм.

³⁾ Рудченка казк. I. 156159.

⁴⁾ Афанасьева Пое. вов. II. 498.

ском Аполлона, став білою з червоними крапинками квіткою гіацинтом. Афродита обернула любимого Адоніса квіткою анемоном, а Нарціз, гордий своєю красою, закохався сам у собі, и од сліз став квіткою нарцисом.

Народня поезия дуже багата на обертаня людей птицами и звірями. В піснях найчастійше описується обертаня зозулею. Зозулею обертається нещасна невістка. Мати присилувала дочку вийти за між на чужу сторону и заборонила ій сім літ навідуватись до себе. Дочка з горя стала зозулею, прилетіла до матері, сіла коло хати и почала кувати, щоб мати почула и вийшла з хати. В декотрих піснях дочка обертається зозулею вже після смерти матері.¹⁾ Зозулею обертається и мати, од туги за своїм сином; вона прилітала на могилу свого сина и просить ёго подати з могили руку.

Росказують, що зозуля й ятел були колись людьми, а послі Бог так дав, що вони поставали птицями. Як хто прислухається до ятілівого гнізда, то почує, як ятел стогне, бо в єго болить голова од того, що віш усе стукає носом у дерево.²⁾ Зозуля й соловейко сталися з близнят. Одна дівчина не послухала матері и пішла за між за ужа. Діти породилися людьми, и мати привезла іх до села в золотій кареті, щоб охрестити. Ночувши про те, мати побігла до царини и хотіла побити дітей. Тоді дочка побачила неминучу смерть та й каже: „полетіть же дітки, по світу пташками: ти, синку, полети соловейком, а ти, дочки, зозулею!“ Соловейко пурхнув у праве віконце з карети, а зозуля в ліве, та й полинули по світу. Не стало й пані, тілько над шляхом виросла глуха кроپива³⁾.

На Бесарабії український народ росказує, що бусель (чорногуз) колись був чоловіком. Ще то колись давно, с початку світа, Бог дав чоловікови завязаний мішок та й каже єму: гляди ж, не розвязуй мішка и не дивись у мішок, та однеси їго и вкинь у воду. Чоловік не втерпів и розвязав мішок. Звідтіль полізли жаби, ужі, гадюки, ящірки и с того часу стала на світі та нечисть. Тоді Бог обернув того чоловіка чорногузом и звелів єму істи ту нечисть, щоб її не дуже багато плодилось на світі. Се оповідання дуже пригадає грецький міф про скриньку Пандори, першої жінки на світі, котрій Бог дав скриньку и заборонив її одчиняти. Пан-

¹⁾ Чтения Им. О6. 1863—4. 196.

²⁾ Куліша Зап. II. 36.

³⁾ Там же.

дора не втерпіла, одчинила скриньку, и звідтіль пішло на світ усяке лихо. Голуб був колись хлопцем. У діда й баби була дочка й син. Вони любили дочку, не любили сина и зарізали ёго. Дочка закопала братові кісточки під столом, поливала іх, и з іх вилинув сизий та волохатий голуб, сів на жертці та й росказав, що ёго зарізали батько та мати.¹⁾

Є в народі оповідання, як з людей поставали звірі. Так ведмідь був колись мірошником. Колись давно, як Бог с Негром ходили по землі, мірошникови замануло злякати Бога. Він вивернув кожуха, надів и сів під мостом. Ввечері, як Господь ішов с Петром через міст, мірошник вискочив с під мосту та й заревів по ведмедячий. „Бодай же ти ревів од нині и до віку!“ сказав Бог; од тих слів кожух приріс до мірошника, и він став ведмедем. Росказують, що ведмедями поставали злий чоловік и єго жінка, що вдяглися в вивернуті кожухи и хотіли с під мосту злякати Петра й Павла.²⁾ Мотив обертання людей ведмедями дуже нагадує причину, за яку Бог Вакх обернув тирренських корабельщиків рибою. Бог Вакх просив іх завезти ёго на острів Наксос, а вони піддурили їго и завезли в інче місце. За те в іх вирости хвости и пера! и вони поставали рибою. Часто трапляється чути між народом оповідання, як люде ставали вовкулаками. Один паймит раз підглядів, як єго хазяїн перекинувся за клунею через пенёк, став вовком та й побіг у ліс. Наймит и собі перекинувся через той пенёк, став вовком та й побіг у ліс. Довго бігав він з вовками та вже й не знає, як єму знов стати чоловіком. Хоч він було й прибіжить на тік и жалібно дивиться хазяїнови в очі, так собаки зараз и проженуть їго в ліс. Але хазяїн таки догадався: перекинув їго через пенёк навпаки; він знов став парубком та бух хазяїнови в ноги! а сам став худий, як дошка, и ввесь пошарпаний собаками.³⁾ Росказують, як раз чоловіки започували в чагарях; полягали вони спати, аж чують, щось за возом здихає по людський. Другого дня поїхали вони до дому, коли оглянуться, а за ними біжить вовк, худий, як дошка, та дивиться ім у вічі так жалібно, аж на віз голову кладе. Чоловіки кинули єму мяса, він не ість; кинули єму шматок хліба, він ухопив и побіг у чагарник. Приїхали вони до дому, а ім один дід и росказує, що на селі пропав один парубок и став пригижкуватим вовком⁴⁾). На

¹⁾ Рудченка, каз. II. 35.

²⁾ Афанасьев. Поэт. вуз. III. 552.

³⁾ Куліша Записки II. 35.

⁴⁾ Там же.

Білій Русі росказують, що на одному весілі чарівник обернув чоловіків вовками, жінок — сороками, а молоду — зозулею*).

Є в народі на Україні слід віри в перехід людських душ по смерти. Одна захурка підглядела, як маленька дитина встала з колиски, стала маленьким бородатим дідком, виїла всю страву в печі з горшків и знов лягла в колиску. Дідок признався, що він уже був и рибою, потім зробився пташкою, комашкою и звіром, та й знов став людиною**).

В описаних нами метаморфозах ми бачимо, що головним мотивом найзначніших метаморфоз була якась неправда, якесь нещастя. Дівчина Ганна потопає в морі и росливається в натурі од великої якоїс неправди двох нежонатих братів, про котру не згадує пісня. Іваненко и Іванівна стали квітками од того, що зробили брак не по правді. Син став явором, бо ёго прокляла мати. Дочка прилітає до матері зозулею, бо втікає од гіркого життя на чужині. Сироти стають зіллям од рук лихої мачухи. З Яничка й Ганнусі виростують розмарин та лелія, бо іх карала лиха мати и іх любов була нещаслива. На могилі безвинно вбитого хлопця виростає калина, и з неї дудка грає про безвинну смерть. У тих метаморфозах один мотив: неправда и безвинна смерть молодої гарної дівчини и хлопця, а іх лихі вороги не чужі, а свої рідні. Такий головний мотив метаморфоз похожий на ту причину, од котрої світливий бог, замучений темними силами, не зовсім чужими для ёго, а рідними силами однієї натури, зміняється в інчі форми, росливається в часті природи. Мотивом перекидання людей звірями, котра дуже варъірується в народніх казках, була зміна форми хмар на небі, як ворогів світлого бога.

Метаморфози української народнї поезії мають корінь в давній пантеїстичній релігії. Коли сам бог світа роспався и став миром, то й чоловік, як микрокосм, так само може змінятись на всякі форми. Зміняючись на інчі форми, чоловік тілько вертається в рідні для ёго форми мирової житні, з відкіль ёго вивела на світ сила житні. В давні часи чоловік не одрізняв себе од звірів, од птиць, навіть од дерева и квіток и дивився на природу, як и на самого себе. И тепер народ вірить, що всі звірі й птиці колись говорили людським язиком.***) Розказують, що один чоловік в ночі

*) Афанасьев. Поз. Воз. III. 55.

**) Куліш, Записки, I. 305.

***) Куліш, Записки II. 36.

перед Різдвом підслухав у загороді, як віл сказав волови: „Лягаймо спати, бо завтра будемо зазіша ховати“. Чоловік так перелякався, що прийшов у хату та зараз і вмер. Про одного чумака росказують, що він, ставши в степу на попас, свиснув, і до єго злізлись гадюки. Він наскидав іх повний казан і приставив до огню варити. Зливши двічі воду, чумак засипав в юшку пшона і зварив куліш, наївся і звелів наймитови обмити казанок. Наймит бачив все те і не втерпів: навишикрабав ложку каші та й иззів. И сталося з ним диво: чує він, що на степу вітер колише траву, а трава говорить: „Я од такої хороби помагаю, а я од такої“*. Іде наймит запрягти воли, а вони кажуть: „от иде вже запрягти нас у ярмо!“*) Пантеїстичний мотив зробив для українського народа всю природу живою, розумною, говорячою й думаючою. Од того любов до природи в піснях, надихання її живим духом—так широко й глибоко переймає всю народну поезию; од того то в українських піснях дівчина розмовляє з зорями й місяцем, затикає голову зорями, як квітками, просить поради в дерева, прихиляється на чужині до явірка заміськь батенька, до тополі, як до матері; од того то український козак розмовляє с конем товаришом, просить орла перенести вісти до милої, до родини на Україну, чує, як на степу могили розмовляють з вітром. Сливе в кожному куплеті пісні береться образ з природи и прирівнюється докої думки, до слова козака й дівчини, аж часом переходить через міру. Квітки, зіля, пташки, вода, небо з зорями й місяцем и сонцем — все те прирівнюється до людської мислі, до горя й радости, до сліз и до сміху.

Сотворіня світа и мирове дерево.

В колядках до нашого часу додержався дуже давній погляд народа на самий акт створіня світа. В колядках ясно описується, що сотворили світ два голуби:

Колись то було з початку світа;
Втоди не було неба і землі,
Неба і землі, нем сине море,
А серед моря та два дубойки.
Сіли, впали два голубойці,
Два голубойці на два дубойки,
Почали собі раду радити,
Раду радити и гуркотати,

*) Афанасьев. Пoes. воз. II. 574.

Як ми маємо світ основати?
 Спустимо ми ся на дно до моря,
 Винесемо си дрібного піску,
 Дрібного піску, синього каменьця;
 Дрібний пісок посієме ми,
 Синій камінець подунеме ми.
 З дрібного піску — чорна землиця,
 Студена водиця, зелена травиця;
 З синього каменьця — синє небо,
 Синє небо, світле сонейко,
 Світле сонейко, ясен місячок,
 Ясен місячок и всі звіздайки.¹⁾

Поперед усего, ще до початку світа, як не було ні неба, ні землі, ми бачимо тілько синє море, а серед моря два дуби. В других варіантах колядок говориться про зеленого явора, але в українських піснях явром звється дуб. Се дерево грає велику роль в колядках, щедрівках, и про єго згадується навіть в веснянках и купальських піснях. В деяких піснях те дерево звється сосною, що стоїть перед двором, вся від срібла ясна, від золота красна²⁾; то воно звється тонким, великим, листом широким деревом, зверху кудрявим³⁾). На тому дереві золота ряска, золота кора, жемчужна роса; воно звється райським деревом с трема верхами, и пливе на якихсь ріках, по якомусь морі⁴⁾), в тому дереві корабель, а в кораблі сидить панна. На тому чудовому дереві сидять два, а часом і три голуби, але більше всего в колядках говориться, що на тому дереві сидить сивий соколоп'ко и ве собі гніздо на вершечку. Сокіл ве и перевиває своє гніздо знизу барвінком та бадилам, обкладає гострим терном, в середині вимощує цвітом-калиною, а зверху ширим золотом⁵⁾). Серед гля того дерева рояться в бортах бджоли, а під деревом живуть чорні бобрі та лисиці. На гільках сидить сива зозуля та ластівка. З дерева капає роса, а з тої роси стають криниці.

Таке мирове дерево, перед широкого моря, с такими мієнчими атрибутами переносить нас в давню давнину індоевропейського мієнчного світогляда. Таке дерево с такими самими прікметами знали ще індуси; воно в іх звалось Фиговим деревом, росло коріням до гори аж на третійм пайвищому небі вічного

¹⁾ Чтенія Ім. О. 1864—1. 5.

²⁾ Труды Чубік. III. 418. Чтенія Ім. О. 1864 1. 3.

³⁾ Чтенія Ім. О. 1866—1. 608.

⁴⁾ Чтенія Ім. О. 1864—1. 30.

⁵⁾ Чтенія Ім. О. 1864—1. 60. 68.

світа, спускаючи гіля через сине небо и через небо хмар и туману. З єго листь капає амріта, небесний солодкий напиток. Під тим деревом ростуть цілющі трави и живуть праведні душі. На тому дереві держаться всі мири и з того дерева боги збудували небо й землю. Зверху на дереві сидять дві птиці, а на гільках сидять інчі усякі птиці и п'ють з єго солодкий сік. Сам Бог Агні ховається між гільками того дерева. В зендській мієології говориться про таке саме дерево, на котрому зверху сидить птиця, похожа на орла, а друга птиця сидить під деревом, збирає насіння и пускає їго на воду, щоб вода рознесла їго по всему світу. Під деревом росте біле зіля, з єго соку добувається небесний напиток сома, надарючий здоровям и безсмертям. В скандинавській Едді говориться про мирове дерево ясенок, що роспустив гіля на ввесь світ. Спід єго коріння течуть свячені криниці, з листя капає роса, на гільках сидять гадюки, олеші й білка, а зверху сидить орел. Славянська мієология ледві пам'ятає про таке дерево. Сербська поезия змішує мирове дерево з біблійним деревом житні, а великоруські заговори ледві патякають на дуб мокрецької, що стоїть на острові на Буяни.

Мирове дерево в українських піснях то образ хмар, що вкривають усе небо. Жемчужна роса, золота ряска, бджоли в бортах и криниці під деревом — то метафори дощу й роси тих небесних напитків, що дають житнь природі. Сине море, широкий двір, перед котрого росте мирове дерево то символ небесного синього простору, перед котрого плавають хмари. Птиці й звірі на гільках мирового дерева то символ вітрів, котрі помагають плодити житнь в природі, бо розносять усяке насіння по світу*). Найвищу роль на мировому дереві грають два голуби и сивий сокіл. Соколине гніздо на вершечку мирового дерева звите з таких матеріалів, котрі всі в українській поезії служать мієологічними символами світа. Калина своїм червоним цвітом скрізь у піснях служить символом краси й світа; терен, терновий огонь грає велику роль в українській мієології, як знак блискавки або проміння сонця и мав таку саму роль и в индуській мієології. В Ведах росказується про бога Инду, що він раз перекинувся соколом и хотів украсти з хмар небесний напиток. Сторож того напитка погнався

*.) Є ще один образ хмар, замість мирового дуба, вже спеціально український. Пан Господаръ, зібравши з поля хліб, знозить єго край Дунаю, складає в стіжки и завершує сивим Сиком, котрий дивиться з верху на Дунай и розмовляє з рибою Візою. Замісце мирового дерева ми бачили стіжок, як образ хмар. Чт. И. О. 1842—1. 117.

за ним и вистрелив на єго; з сокола впало на землю оббите перо и пазур, а з іх на дереві поросли тернові колючки. Щире золото, котрим укрите зверху соколине гніздо, служить символом світа або сонця. Сам сокіл, котрий має своє позолочене гніздо зверху мирового дерева, то образ світлого божества, давнієго громовика Инди. З варіантів колядок можна пересвідчитись, що два голуби не прості птиці. В одній колядці говориться, що два голубочки знялись, полетіли, крилечками всі степи вкрили, голосами ввесь світ звеселили й ліси заглушили і сами вони кажуть, що вони не прості голуби а два янголи¹⁾. В одній колядці просто говориться, що в церкві перед богородицею зацвіла рожа, а с той рожі „пташок виникає; не є то пташок, лем сам ми лий Господь“²⁾). На дереві, аналогичному з мировим дубом, по одній колядці, висить колиска, а в колисці лежить боже дитя, а в одному варіанті на такому дереві висить колиска з дитиною, котре колишне мати і забавляє їго яблучком. Те дитя горде; воно грає в каті і гарно співає. Разом з дитиною на тому самому дереві сидить сокіл³⁾). Прилетіли орли, взяли боже дитя і понесли на небеса⁴⁾). В колядках часто трапляється, що птиці будують павільйону церкву с трема віконцями і вербами, котра служить емблемою світа. З сего всого ми бачимо, що місцяні птиці, два голуби і сивий соколонько то світлі божества огню блискавки й грома або сонця, котрі живуть на самому високому небі, зверху мирового дерева поверх небесних хмар, в небесному просторі.

Ті місцяні голуби сотворили світ: вони оснували небо з сонцем, місяцем і зорями з синєго або золотого камінця, а землю з дрібного піску. Синій і золотий цвіт в місцялогії служать метафорами світа, а дороге каміння назначує зорі, з котрих льється світ, як з алмазів. З сего ми бачимо, що головні елементи, з котрих світле божество оснувало мир, був світ і твердий елемент, а мирове дерево, на котрому сиділи голуби, як символ небесної води, показує ще на третій початковий елемент, з котрого создався мир — на воду. Мотивом для такого міса про сотворіння світа певно була громова й дощова літня хмар, поверх котрої то сяє сонце, як золоте й огнясте гніздо місцяногого сокола, то блищить блискавка, з котрої капає на землю жемчузна роса-дощ.

¹⁾ Чтенія Им. О. 1864—1. 22.

²⁾ Чтенія Им. Об. 1864—1. 7.

³⁾ Чтенія И. О. 1872—1. 120. 118.

⁴⁾ Чтенія И. О. 1864—1. 43.

И все те дає жиць природі, розбуджує її од мертвого сна після зіми и викликає до невтомного руху, на вічно нову жиць.

Слід дуалізма.

Трапляються на Україні між народом оповіданя про початок світа, в котрих видно, окрім християнського впливу, слід дуалістичного погляду на початок світа, певно запесений на Україну з болгарськими книжками богомільського печева. Сама прозаїчна форма оповідання вже показує, що вони не такі давні, як згадані нами попереду. „Ото, як задумав Господь сотворити світ, та й говорить до найстаршого ангела Сатанаїла: а що, каже, архангеле мій! ходімо творити світ. — Ходімо, Боже! каже Сатанаїл. От вони й пішли над море, а море таке темне, сказано безодня. От Бог и каже до Сатанаїла: бачиш оту безодню? — Бачу, Боже! — Иди ж, каже, у ту безодню на саме дно та дістань міні жменю піску; та гляди, як будеш брати, то скажи про себе: беру тебе, земле, на імя Господнє. — Добре, Боже, каже Сатанаїл и впірнув у саму безодню на самий пісок та й заздрісто ёму стало.— Ні, каже, Боже! приточу я й свое ймя; нехай буде разом и твоє й мое. И бере він та й каже: беру тебе, земле на імя Господнє й свое, сказав він. Прийшлося виносити, а вода ёму той пісок так и змиває. Той так затискає жменю, але де вже Бога ошукати. Вигулькинув він з моря, так того піску як не було: геть вода змила. Не жартуй, Сатанаїле, каже Господь, иди знов та не приточуй свого ймя. Пішов знов Сатанаїл та й промовляє: беру тебе, земле на імя Господнє й свое! и знов піску не стало. Аж за третім разом сказав уже Сатанаїл: беру тебе земле, на імя Господнє! и ото вже несе та й не стискає жмені; так и несе на долоні, щоб то вода змила. И взяв Господь той пісок, ходить по морі та й розсіває. А Сатанаїл давай облизувати руку: хоч трохи, думає, сховаю для себе, а потім и землю збудую. А Господь розсіяв: а що, каже, Сатанаїле, нема більше піску? А нема Боже! — То треба благословити! Та й поблагословив землю на всі чотири частини, и земля почала рости. А те що в роті у Сатанаїла и собі росте... аж губу роспирає. Бог и каже: плюнь, Сатанаїле! Той зачав плювати та харкати; и де він плював, то там виростали гори, а де він харкав, то там виростали скелі. От через що в нас и земля нерівна. Воно ще кажуть, що ніби то ті скелі та гори, Бог зна, доки б росли, а то Петро та Павло як закляли їх, то вони вже й не ростуть. Ото Господь и каже до Сатанаїла:

тепер, каже, тілько б посвятити землю, але нехай вона собі росте, а ми відпочиньмо. Добре, Боже! каже Сатанаіл. І лягли вони собі спочивати. Господь спочиває, а Сатанаіл и думає, якби землю забрати! И ото підняв ёго та й біжить, щоб кинути в воду, а моря нема; вдарився на північ, и там не видати. Побивався на всі чотири часті світа, відкуда нема моря. Бачить він, що нічого не вдіє, песь Бога на те саме місце та й сам коло него лягає. Полежив трохи та й будить Бога: вставай, Боже, землю святити^{*)}.) Ще росказують, що Бог создав з того піску, що чорт випіс з води за пігтями, стілько землі, щоб ім обом можна було лягти. От лягли вони рядом: Бог на схід сонця, а чорт на захід. Коли чортови здавалося, що Бог заснув, нечистий почав ёго пхати, щоб він упав в море та втопився. Аж земля далеко розсувувалась на схід сонця. Тоді чорт пхає Бога на захід сонця, потім на південь и на північ, и скрізь земля розсувувалась далеко й широко. Бог устав и пішов на небо, а чорт за ним. Почув він, що янголи славлять Бога на небі ліснами та й скотілось єму и собі сотворити стілько духів. Обливши лице й руки водою, він бризнув позад себе и натворив стілько чортів, що янголам вже й місця не ставало на небі. Бог звелів Іллі пустити на іх грім та блискавку. Ілля гремів, дощ лив сорок день и сорок ночей, а разом з дощем попадали з неба и всі чорти. Ще й до сего часу багато іх блукає попід небом огнем и тепер тілько долітає до землі.

В сих народніх оповіданнях тілько й християнського, що ймена Бога й Сатанила. В основі іх лежить дуалізм, покладений на давнійший пантеїстичний ґрунт. И Бог, и Сатанаіл обидва вічні й рівні між собою. Бог радиться з Сатанаілом и просить ёго творити з ним світ, не як свого слугу, а як рівного собі. Чорт аж надто поводиться з Богом за пані-брата. Бог создав землю так сказати, чортячими руками, посилаючи ёго в безодню за піском, и чорт встигає покласти и свою частину в ділі творіння, бо создає гори й скелі. Бог натворив собі янголів, щоб ёго славили на небі, а чорт и собі натворив чортів, и певно хотів и собі слави. В тих оповіданнях ясно бачимо слід богумільних дуалістичних ідей, запесених з Малої Азії машхейськими еретиками, котрі самі взяли іх з давнієї дуалістичної релігії Персів. Тут ми вмічаємо світлого Ормузда, що створив світлих духів, и все, що є гарне й добре на світі, и огонь без диму, и впізнаємо темного Арімана, що й собі натворив темних духів и попсуває пиши-

Ормуздове діло накидавши в світ тьми, зла й усякого паскудства. Зайшовши в Болгарію, богумільство швидко розійшлося по всій південній Європі, зайшло і на Україну і навіть на Великороссі з апокрифічною отреченою літературою. Однаке, не вважаючи на пізніший дуалістичний елемент, ми все таки й тут впізнаємо найдавнішу пантеїстичну підкладку: те широке мирове море, на котрому плаває Господь і чорт, як на морі або на широкому просторі плаває мирове дерево з золотим зверху гніздом і мієчними птицями. Господь, то той самий сивий сокіл, або два голубійки, бо він створив землю, так само як і вони з піску. Тут тільки ні з сего, ні з того, з боку приточений чорт, позичений у інчої системи. Він поставлений тут замісць самого мирового дерева і назначає собою небесні грізні хмари, темні зимові сили, що змагаються на рівні з світлими силами. Тим то чорт в народніх оповіданнях сидить у морській піні і пищить, як пищить чи свистить вітер в хмарах, і потім створює гори й скелі, котрі в мієології служать символами хмар. Ті гори й скелі все ростуть та ростуть, як ростуть на небі хмари, доки не закриють усёго неба. Він тріпає руками і створює собі слуг, як з дощових хмар капає дощ і падає на землю.

Створіня чоловіка.

Український пародій переказ про створіня чоловіка, людської душі й тіла такий самий, як і в мієології інших індоевропейських народів. В колядках говориться, що людей розмножила по світу птиця. Та птиця вилітає з тієї рожі, що зацвіла над дівою Марією і зветься просто божою силою.*^{*)} І колядчина діва Марія заступила місця давної богині Сонця і сама рожає емблемою сонця, і мієчна птиця то емблема огненного божества грому й блискавки. По пародійному українському переказу, люди стали з пеньків**^{**)} і можна ждати, що з пенька стало тільки тіло чоловіка, бо ми знаходимо слід давної віри, що людська душа огонь. Звісна на Україні казка, як чоловік взяв собі за куму смерть. Раз прийшов чоловік до своєї куми в гости, десь під землю, аж у куми повнісенька хата свічок. Декотрі свічки тілько що почали горіти, а декотрі вже догорювали. „Що то за свічки?“ питав чоловік у куми; а вона каже: „кождий чоловік, який тілько є на

^{*)} Труды Чубинск. III. 447.

^{**) Стеблів. Канев. II.}

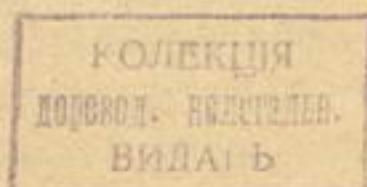
світі, має тут свою свічку; як він тілько родиться, свічка запалюється, як свічка гасне, він умирає.“ „А деж моя свічка?“ пише чоловік. Смерть показала їму на маленький недогарок. Чоловік почав просити, щоб вона прибільшила їму свічки. „Чи памятаеш, що ти мене взяв за куму за те, що я живу по правді?“ сказала їму смерть, і недогарок погас, а чоловік зараз умер.*^{*)} Що людське тіло стало з дерева, на те натякає одна казка, про Івана Телесика (певно од слова тесля). Дід та баба, не маючи дітей, зробили собі колиску і положили в неї деревинку. Баба все колихала колисочку та співала пісні, а другого дня з тієї деревини став син Телесик чи Тельпужок.^{**)}

В міфології персидській, скандинавській, грецькій і римській ми знаходимо, що люди стали з дерева та з огню. Греки вірили, що третє людське племя Зевс давав з ясенка, а Римляни думали, що люди стали з твердого дуба та з пеньків. В Ведах говориться, що перший чоловік Яма родився од блискавки, а грецький Прометей украв небесний огонь і випустив їго в тіло первого чоловіка. На думку про створіння людського тіла з дерева, а людської душі з огню навело людей небесне зъявинце грому і блискавки в літніх хмарах, звідкіль розливається початок жизні в природі, де в небесному мировому дереві жизни, в хмарах запалюється свічка мирової жизни і божественна іскра — блискавка. Не дурно ж і колядчаний Громовик создає світ, викресавши їго копитами свого дивного коня з скелі. И тут ми бачимо ту саму ідею про початок мирової жизни, як і про початок людської жизни: блискавка бе в хмару і викресує з неї іскру світової жизни.

І. Левіцький.

^{)} Быть Подолян. Шейк II. 66.

^{**)} Рудченко, казки. II. 38.

ПРАВДА

литературно-політична часопись

виходить ві Львові два рази в місяць по $2\frac{1}{2}$ аркушів
и обіймає в собі:

I. Поезні, повісті и оповідання;

II. Наукові статі;

III. Перегляди діяльності руських товариств, бібліо-
графичні звістки и огляди критичні;

IV. Дописи и замітки про всі обяви руського життя
народного;

V. Перегляди політичні.

Ціна предплати на рік: 6 зр. а. в., на пів року
3 зр. а. в., на чверть року 1 зр. 50 кр. а. в.

Редакція и адміністрація від Ч. 44. улиця галицька,
куда належить присилати предплату.

З давніших роцників „Правди“ можна ще дістати:

- 1) Правда роцник IV-ий 1879. Ціна 1 зр. 50 кр. а. в.
- 2) Правда роцник V-ий 1872. Ціна 2 зр. а. в.
- 3) Правда роцник VI-ий 1873. Ціна 4 зр. а. в.
- 4) Правда роцник VII-ий 1874. Ціна 6 зр. а. в.
- 5) Правда роцник VIII-ий 1875. Ціна 6 зр. а. в.
- 6) Правда роцник IX-ий 1876. Ціна 6 зр. а. в.